Vůle bezdomovců k reintegraci

Josef Kostka

Bakalářská práce
2012

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Ústav pedagogických věd
akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE
(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení:	**Josef KOSTKA**
Osobní číslo:	**H09370**
Studijní program:	**B 7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor:	**Sociální pedagogika**
Téma práce:	**Vůle bezdomovců k reintegraci**

Zásady pro vypracování:

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.
Vymezení pojmů a teoretických východisek z oblasti bezdomovectví a vůle.
Příprava metodiky a výzkumné práce.
Realizace kvalitativního výzkumu metodou rozhovoru.
Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.
Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

HRADECKÝ, Ilja et al. Definice a typologie bezdomovství. Praha: Naděje, 2007. ISBN 978-80-86451-13-8.
HRADECKÝ, Ilja a Vlastimila HRADECKÁ. Bezdomovectví - extrémní vyloučení. Praha: Naděje, 1996. ISBN 80-902292-0-4. Dostupné také z: http://aleph.vkol.cz/F/XSXHTJL9Q64E5TD7E8JKJ6BGS51NPK8HNIAJCECU9EHHP881MX-55309?func=full-set-set&set_number=005978&set_entry=000008&format=999
JUKLOVÁ, Kateřina. Psychologie osobnosti. 3. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. ISBN 978-80-7041-861-1.
NAKONEČNÝ, Milan. Psychologie osobnosti. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0525-0.
NAKONEČNÝ, Milan. Encyklopedie obecné psychologie. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0625-7.
PRŮDKOVÁ, Táňa a Přemysl NOVOTNÝ. Bezdomovectví. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7387-100-0.
ŠVAŘÍČEK, Roman et al. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách: pravidla hry. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.**
Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. listopadu 2011**

Termín odevzdání bakalářské práce: **4. května 2012**

Ve Zlíně dne 12. ledna 2012

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ Fakulta humanitních studií L.S.

doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.
děkanka

Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.
ředitel ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby [1)];
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 [2)];
- podle § 60 [3)] odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 [3)] odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 20.3.2011 .....

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevýdělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlížení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Bakalářská práce se věnuje problematice vůle lidí bez domova. Teoretická část práce se zabývá vymezením pojmů a jejich vzájemnými vztahy. Charakterizuje člověka bez domova, změny v jeho osobnosti v důsledku sociálního vyloučení a vymezuje jeho postavení v procesu reintegrace z pohledu volního jednání a fází změny. Cílem praktické části práce je zjistit, zda je u lidí bez domova patrná vůle k reintegraci zpět do společnosti, zda má na její míru vliv délka pobytu na ulici a zda můžeme spatřovat mechanismy vůli protichůdné.

Klíčová slova: bezdomovec, bezdomovectví, fáze změny, lidé bez domova, reintegrace, vůle

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with the issue of homeless people's will. The theoretical part deals with the definitions of terms and their interrelationships. It characterizes a homeless man, his personality changes due to social exclusion and defines its position in the process of reintegration from the perspective of voluntary behavior and phase changes. The aim of the practical part is to determine whether there is a homeless apparent willingness to reintegrate back into society, whether the length of stay on the street influences the degree of willingness and whether we can see competing mechanisms.

Keywords: homeless, homelessness, phases of change, peopple unsettled, reintegration, will

Chtěl bych poděkovat Mgr. Jakubovi Hladíkovi za odborné vedení mé bakalářské práce, pracovníkům Terénního programu Samaritán za ochotnou spolupráci při realizaci výzkumu a mé rodině za podporu a pomoc při psaní bakalářské práce.

„Když chceš poznat člověka, neposlouchej, co říká - může lhát. Dívej se, co dělá. Naše činy nás nakonec vždy prozradí.“

Arthur Alex J. Smith, 1954

„To, čemu jsme zvykli říkat hospodářská krize, je jiné jméno pro mravní bídu. Mravní bída je příčina, hospodářský úpadek je následek.“

Tomáš Baťa, 1932

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD **10**
I TEORETICKÁ ČÁST **12**
1 BEZDOMOVECTVÍ **13**
1.1 BEZDOMOVEC - BEZDOMOVECTVÍ - BEZDOMOVSTVÍ - LIDÉ BEZ DOMOVA 13
1.2 ČLENĚNÍ BEZDOMOVECTVÍ - BEZDOMOVCŮ 15
1.3 OSOBNOST BEZDOMOVCE 16
2 REINTEGRACE **18**
2.1 VŮLE 18
2.1.1 Volní jednání 18
2.1.2 Volní vlastnosti 23
2.1.3 Vývoj a výchova vůle 26
2.1.4 Potřeba - motiv - chování 28
2.2 REINTEGRAČNÍ PROCES 30
2.2.1 Změna 31
2.2.2 Fáze změny v reintegračním procesu 36
3 SHRNUTÍ **40**
II PRAKTICKÁ ČÁST **41**
4 METODIKA VÝZKUMNÉ PRÁCE **42**
4.1 PŘÍPRAVNÁ FÁZE VÝZKUMU A PŘEDVÝZKUM 42
4.2 VÝZKUMNÝ PROBLÉM A CÍL VÝZKUMU 42
4.3 METODY A TECHNIKY VÝZKUMU 43
4.4 VÝZKUMNÝ SOUBOR 43
4.5 ROZBOR OTÁZEK POLOSTRUKTUROVANÉHO ROZHOVORU 44
4.6 ZPŮSOB ZPRACOVÁNÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU 46
5 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU **47**
5.1 CHARAKTERISTIKA RESPONDENTŮ 47
5.2 KATEGORIE POJMŮ 47
5.2.1 Alkohol a drogy 48
5.2.2 Podmínky a pravidla 49
5.2.3 Trestní rejstřík 51
5.2.4 Práce - úřad práce 51
5.2.5 Zdravotní stav 53
5.2.6 Doklady 53
5.3 POSTAVENÍ RESPONDENTŮ Z HLEDISKA VOLNÍHO JEDNÁNÍ A FÁZÍ ZMĚNY 55
5.4 SCHÉMA „SOCIÁLNÍ PROPASTI“ 61
6 SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU **63**
ZÁVĚR **66**

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY **67**
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK **69**
SEZNAM OBRÁZKŮ **70**
SEZNAM PŘÍLOH **71**

ÚVOD

Oblastí této práce je téma bezdomovectví, možná přesněji problematika bezdomovců než bezdomovectví jako takového. Prací, které se zabývají touto stále více aktuální problematikou, vzniklo a stále vzniká mnoho. Jsou však i zde pořád ještě oblasti neprobádané a k bádání zajímavé. Na jednu z nich se pokusím v této práci zaměřit. Jak již název práce napovídá, chtěl bych zde zkoumat vůli bezdomovců k reintegraci zpět do společnosti.

Velká část mých předchůdců se při zpracovávání tématu bezdomovectví zabývala především příčinami jeho vzniku, jeho druhy a členěním. Je samozřejmě důležité, obzvláště z hlediska oboru sociální pedagogiky, pátrat po příčinách a důvodech vzniku tohoto fenoménu. Je potřebné hledat funkční cesty pomoci a stejně tak účinná preventivní opatření. Je však také potřeba zaměřit se na osobu bezdomovce zcela konkrétně. Nemá smysl snažit se pomoci někomu, kdo o pomoc nestojí. A pakliže o ni stojí, je třeba vědět, o jakou konkrétní pomoc má který konkrétní člověk zájem. Musíme tedy opustit teoretickou rovinu problému a jít do hloubky, ke člověku. Vždyť tady také celá problematika bezdomovectví vzniká. Mají lidé žijící bez domova vůli dělat něco se svou situací? Pakliže ano, měla by jim být poskytnuta pomoc tak říkajíc na míru. Pakliže ne, má smysl se jim snažit pomáhat? Proto bych se chtěl v této práci zaměřit především na tuto otázku.

Vůle a volní jednání jsou všem lidem vlastní, jsou jakýmsi zhmotněním motivace a motivů. Právě pro tuto viditelnost, konkrétnost, až jakousi hmatatelnost se chci zaměřit právě na ně. Zkoumat na ulicích měst motivaci lidí bez domova je úkolem velmi těžkým, navíc s nejasným výsledkem. Vůle a poté jednání člověka můžeme spatřovat mnohdy pouhým okem. A i když se nedostaneme přímo k nejhlubšímu jádru problému, což je ostatně spíše práce psychologů, dostaneme se dostatečně hluboko pro potřeby sociálního pedagoga, který má za úkol zjistit, jak může konkrétnímu člověku pomoci. Právě ona konkrétní pomoc jednotlivci je hlavním důvodem, pro který jsem si zvolil toto téma.

Chci se zde soustředit na konkrétní osoby bez domova a jejich přístup k jejich vlastní situaci. Nejsnazší cestou jak zjistit potřeby člověka je, že se ho na ně zeptáme. Nebudeme se domýšlet, co by si asi tak mohl přát, ale půjdeme za ním a o jeho přáních a nesnázích s ním promluvíme. Rozhovor jako takový má samozřejmě svá úskalí a i část vyřčeného nám zůstává nesrozumitelná či nepochopitelná, ale přesto mne nenapadá přirozenější a účinnější metoda, jak se k potřebám lidí dopátrat.

Pro důvody výše zmíněné se chci v této bakalářské práci zabývat vůlí lidí žijících na ulici. Jejich vůlí s touto situací něco dělat. Mým cílem je rozpoznat přítomnost či nepřítomnost vůle. Chci tak zjistit, zda vůle ke změně existuje a míjí se s kýženými výsledky či neexistuje a pomoc se míjí potřebnému. Jako prostředek chci užít polostrukturovaný rozhovor s lidmi žijícími evidentně na ulici, tedy se zjevnými bezdomovci.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 BEZDOMOVECTVÍ

Na začátku naší práce je potřeba představit základní pojmy, kterých se bude dotýkat a se kterými v ní bude zacházeno. I když tyto pojmy nikdy nelze uchopit zcela přesně a pojmenovat definitivně, je naší snahou vybrat definice, které budou co možná nejvíce odpovídat výzkumnému záměru této práce. Je nezbytné zde také zmínit, že cílem této práce je trochu jiné nazírání na problematiku bezdomovectví, než jaké je možno pozorovat u jiných prací z této oblasti. Jiné především v tom, že se zabývá v prvé řadě člověkem bez domova, až poté fenoménem bezdomovectví.

1.1 Bezdomovec - bezdomovectví - bezdomovství - lidé bez domova

Začněme spíše obecněji - definicí bezdomovectví či bezdomovství. I když lze mezi těmito pojmy najít rozdíl, pro účel naší práce není významný, a proto zde oba výrazy chápeme stejně. Záleží pouze na citovaném autorovi, ke které variantě se přiklání.

Hradečtí (1996, s. 26) se ohrazují proti tomu, že by bezdomovectví bylo individuálně zvoleným způsobem života, a chápou tento fenomén jako část sociálního procesu, způsobeného souběhem více faktorů, především politiky bytové, trhu práce, sociálního zabezpečení, vzdělávání a dalších. Dále poukazují na značnou variabilitu, v jaké situaci se mohou nacházet lidé bez domova. Jedná se o celou škálu osob, od těch bez jakékoli možnosti přístřeší po ty, kteří přístřeší mají, avšak žijí v permanentním strachu o něj či v nedůstojných podmínkách. Jedná se o osoby společensky vyloučené, postihnuté ne jen z hlediska absence bydlení či ubytování.

Dle Vágnerové (2004a, s. 748) tuto extrémní variantu způsobu života akceptují lidé, jejichž osobnost je zásadně pozměněna a oni proto nejsou schopni plnit společenské požadavky. Neřadí zde však osoby byť bez bydliště, avšak usilující o společensky přijatelnější postavení. Tito mají alespoň některé z potřebných kompetencí a využívají nabídky různých organizací.

„Bezdomovectví je výsledkem generalizovaného psychosociálního selhání spojeného se ztrátou většiny běžných rolí a úpadkem společenské prestiže. Tak zásadním způsobem obvykle selhávají lidé s dysfunkční osobností, s nedostatečnými kompetencemi a negativními návyky.“ (Vágnerová, 2004a, s. 748)

Dle Průdkové a Novotného (2008, s. 10) je bezdomovec člověk postihnutý společenským vyloučením a ztrátou bydlení nebo touto ztrátou ohrožený, který žije na veřejných místech či v neadekvátních nebo nejistých bytových podmínkách.

Ve slovníku sociální práce nalezneme popis tohoto fenoménu relativně obsáhlý. Obsahuje v celku přijatelnou sumu informací a je jakýmsi mostem spojujícím definice všech autorů uvedených výše.

„Bezdomovci (homeless people) - lidé žijící bez stálého bydlení a obvykle i bez stálého zaměstnání, odříznuti od zdrojů, které jsou běžně dostupné jiným občanům (včetně systému sociální podpory). Nejširší v Evropě užívaná definice zahrnuje mezi bezdomovce kromě osob bez střechy nad hlavou i osoby žijící v nedůstojných podmínkách, v ústavech a sociálních zařízeních, osoby, které nemají vlastní bydlení (protože např. neplatí nájem). V zemích Evropské unie i u nás je bezdomovectví buď následkem rozpadu rodiny (který je zase následkem nezaměstnanosti, alkoholismu, duševní poruchy, somatické nemoci, ale také „pouhého“ konfliktu potřeb manželů), nebo nezvládnutím přechodu z institučního prostředí (dětské domovy, výchovné ústavy, věznice) do prostředí neústavního. Bezdomovci se soustřeďují ve větších městech, kde mají lepší podmínky k přežití (ubytovny, charitativní organizace poskytující stravu, nádraží, teplovodní šachty, ventilace metra apod. jako možná přístřeší v zimě). Vytvářejí si vlastní pouliční kulturu. Proti jiným občanům jsou bezdomovci několikanásobně znevýhodněni: obtížně hledají zaměstnání a zaměstnavatelé mohou zneužívat jejich situace (neuzavírají s nimi pracovní smlouvy, dávají jim minimální plat), obtížně komunikují s jakýmikoli orgány státu (mnozí nemají osobní doklady, které jim buď byly odcizeny, nebo jich ani nenabyli), běžná zdravotní péče je pro ně obtížně dostupná, protože neplatí zdravotní pojištění (ale jejich životní způsob je činí velmi zranitelnými v době nemoci a nepříznivého počasí), jsou oběťmi šikanování ze strany policie. Protože se k nim společnost u nás chová nevšímavě až nepřátelsky, mají i oni nevšímavý až nepřátelský postoj k ní a také k sobě navzájem.“ (Matoušek, 2008, s. 31-32)

I když pojmy bezdomovectví, bezdomovství i bezdomovec jsou obecně přijímány a chápány ve významu vhodném pro tuto práci; pokud to bude možné, bude zde častěji užíván výraz - lidé bez domova.

1.2 Členění bezdomovectví - bezdomovců

Pro další postup práce si zde uveďme členění bezdomovství - bezdomovců podle Hradeckých (1996, s. 27-28), kteří jej dělí na zjevné, skryté a potencionální.

Bezdomovci zjevní - tuto skupinu tvoří ta část lidí bez domova, se kterou se setkáváme nejčastěji. Na nádražích, na nárožích měst, kolem nákupních center. Většinu svého času tráví venku a organizace, které se jim snaží pomáhat, využívají zpravidla jen zřídka a krátkodobě.

Bezdomovci skrytí - skupina lidí bez domova, která nevyužívá služby zařízení (pouze ve stavu nejvyšší nouze, např. kruté mrazy). Také tráví svůj čas venku, ale na rozdíl od bezdomovců zjevných se drží stranou - mimo společnost.

Bezdomovci potenciální - tuto část skupiny lidí bez domova tvoří osoby potencionálně ohrožené skrytým či zjevným bezdomovectvím. Mají zatím kde bydlet, ale situace či podmínky, ve kterých žijí, jsou dlouhodobě neúnosné, nevyhovující a stresující. Jsou ohroženi ztrátou i těchto nevyhovujících podmínek. Do této kategorie patří obyvatelé bytů přelidněných, pro svůj technický stav nevyhovujících (narušená statika, značná zchátralost), znečištěných (zatopení, plísně) či v bytech právně náležících někomu jinému (squat, domy či byty v exekučním řízení) atd.

Pokud se podíváme na situaci potenciálních bezdomovců více ze široka, můžeme zde spatřovat osoby, které musí prodat z finančních důvodů svá obydlí, či jim jsou zabavena. Kteří se musí vystěhovat a nemají kam jít atd. Teoreticky bychom zde snad mohli zařadit i ty, kteří jsou dlužníky a za svůj dluh ručí hodnotou svého domu či bytu. Vezmeme-li v úvahu množství hypotečních úvěrů uzavřených za dobu posledních deseti let a to, že velká část těchto lidí za splátkovou schopnost ručí právě svým obydlím, okruh potencionálních bezdomovců se nám značně rozroste. Schopnost splácet půjčku je velmi úzce spjata se zaměstnaností. V případě, že takovýto člověk přijde o práci a tím i o pravidelný příjem, naplní podstatu potencionálního bezdomovectví již z velké části - jeho bydlení je nejisté a

je vystaven nepřiměřenému stresu. Má samozřejmě šanci získat v krátké době nové zaměstnání nebo po dobu, po kterou je bez příjmu, žít z úspor. Ale je zde dosti patrné, jak úzká je hranice mezi ekonomicky samostatným a soběstačným člověkem a člověkem ohroženým možností stát se osobou bez domova.

1.3 Osobnost bezdomovce

Pojďme se teď podívat na změny v osobnosti člověka bez domova, tak jak tyto změny popisuje Vágnerová (2004a, 750-752).

Změny v psychice bezdomovce mohou být jak příčinou, tak následkem bezdomovectví. Je zde však patrné citové oploštění či otupělost. Citové prožívání je povrchní, zachované pouze v základech prožívání libosti a nelibosti. Často se můžeme setkat s člověkem ve stavu rezignace, deprese či hostility.

Schopnosti těchto lidí bývají snížené. Zvláště pak jejich orientace ve světě, schopnost poučit se z vlastních chyb a nefunkčních vzorců chování, na kterých ze zvyku ulpívají. V náročnějších situacích nedovedou obstát, stejně tak tomu je i při prosazování svých práv či obstarávání povinností. Jejich přehled v těchto záležitostech je ostatně omezen. Při setkání s překážkou mnohdy rezignují a při obtížích řeší jen jejich následky, ne samotné jádro problému. Je u nich patrná absence základních kompetencí, které jsou nezbytným předpokladem pro úspěšnou adaptaci do společnosti. Volní vlastnosti jsou u nich nerozvinuty, nejsou tedy schopni přiměřené autoregulace. Chybí jim vytrvalost a odolnost, nedovedou se ovládat. Nejsou schopni zvládnout náročnější způsob života; jejich způsob života je značně zjednodušen. Mnohdy může připomínat jen stereotypní vegetování nebo je spojen s nadužíváním alkoholu. Přísnější řád si člověk bez domova nedokáže sám vytvořit, a pokud by tak pro něj učinil někdo jiný, nesměl by na něj klást přílišné nároky.

Potřeby člověka bez domova jsou dle Vágnerové také značně pozměněny nebo omezeny. Potřeba stimulace a nových zkušeností je snížena, dokonce je až nežádoucí. Souvisí to s tendencí ulpívání na zavedených způsobech chování a nedůvěřivostí ke všemu novému. Potřeba citového vztahu, jistoty a bezpečí není uspokojena. Chybí mu jak trvalé hlubší vztahy, tak i zázemí a potřebné soukromí. Je zde patrná častá emoční deprivace, sentimentalita a emoční povrchnost. Dochází také až k vyhasnutí této potřeby či náhradní-

mu uspokojování. Potřeba citové vazby je v některých případech uspokojována prostřednictvím zvířat, nejčastěji psa. Potřeba seberealizace je značně redukována nebo zcela schází, stejně jako aspirační úroveň, úsilí obecně, sebevědomí a sebeúcta. Často převládá rezignovaný, submisivní postoj. Potřeba otevřené budoucnosti je z důvodu neschopnosti řešit svou situaci orientovaná na krátkodobější plány (často však ani na ty ne). Žijí přítomností.

Z pohledu **sociálních vztahů** nejsou lidé bez domova schopni odpovědného jednání ani standardů chování připisovaných dospělým osobám. Můžeme zde hovořit o selhání v oblasti socializace, o závislosti na společnosti a institucích. Celkový úpadek osobnosti se projevuje mnoha způsoby.

I když tato klasifikace nevyznívá příliš lichotivě ani příznivě a jistým tvrzením bychom možná měli chuť argumentovat, je třeba si uvědomit, že Vágnerová (2004a, s. 748) do skupiny bezdomovců neřadí ty lidi bez domova, kteří se snaží o zlepšení své situace. Je tu tedy patrné výrazné zúžení kategorie bezdomovců v tom smyslu, jak tuto problematiku chápou Hradečtí (1996, s. 26). Je zde zřetelné odlišení těch, kteří o zlepšení své situace usilují a kteří nikoli. Dalo by se říci, že je zde v kontrastu snaha a rezignace. Lidi, kteří na zlepšení své situace pracují, tedy bezdomovci nenazývá; právě proto, že jak dále uvádí, není jejich osobnost pozměněna. Nepřišli o jisté kompetence nezbytné pro život. Od většinové populace se osobnostně ničím neliší, „jen tím“, že nemají bydliště (fyzicky ani formálně).

2 REINTEGRACE

Druhou oblastí naší práce je proces reintegrace lidí bez domova zpět do společnosti. Tato kapitola se skládá ze dvou obsahových celků. V prvním z nich se zaměříme na funkci vůle v procesu reintegrace, ve druhém pak na samotný reintegrační proces.

2.1 Vůle

Dalo by se říci, že vůle je v této práci stěžejním pojmem. Oba ostatní - bezdomovectví i reintegraci - můžeme nalézt i v jiných pracích z oblasti bezdomovectví. Vůle zde však většinou figuruje pouze okrajově, či zmíněná jen jakoby náhodou. Samotný pojem „vůle“ je uchopitelný problematicky a v jistých obdobích se od něj i pro nepřesnost v interpretaci upouštělo nebo byl nahrazován pojmem motivace, mnohdy nepřesně či mylně. Proto, že motivace - působení motivů na jedince, vůli předchází. Uvedeme si zde tedy některé definice vůle a volního jednání, které jsou blízké oblasti našeho výzkumu a z nichž při něm bylo vycházeno. Není samozřejmě možné se zde vůlí zabývat podrobně a s psychologickou odborností. Směr definic je tedy vybrán zcela záměrně.

„V psychologii znamená pojem vůle jednak proces tzv. volní regulace jednání (volní akt), jednak komplex vlastností osobnosti vyznačujících se způsobilostí sebekontroly v nejširším smyslu, tzn. volní vlastnosti osobnosti.“ (Nakonečný, 1997a, s. 392)

Máme zde tedy volní jednání - čin a volní vlastnosti osobnosti, nezbytné predispozice pro tento čin.

2.1.1 Volní jednání

Mierke (In Nakonečný, 1997a, s. 392) říká, že znakem vůle je, že její pomocí mobilizujeme a transformujeme fyziologickou energii v kinetickou. Nakonečný (1997a, s. 392) dodává, že také kontroluje popudy a afekty a volní akt se tak vyznačuje formou „já chci“.

Podle Říčana (1973, s. 221) je volní akt vrcholem procesu rozhodování. Jako takový je doprovázen charakteristickými city, myšlenkami a představami. Je zde intenzivní

uvědomování si sebe sama (Já) jako aktivního, svobodného a odpovědného činitele. S tím souvisí i pocit, že je volba či rozhodování v našich rukou.

Čačka (1997, s. 76) charakterizuje volní proces jako dlouhodoběji propracovanou plánovitou aktivitu; vůli poté jako specifickou formu subjekt-objektové interakce imaginativně-emotivní a racionálně-kognitivní funkce osobnosti. Každá fáze tohoto procesu vyžaduje aktivní podíl subjektu.

Naše „chtění" tak získává díky vůli „viditelnou a hmatatelnou" podobu prostřednictvím záměrného konání a chování směřujícího k určitému předem danému cíli a v podobě výsledků tohoto jednání.

Nakonečný (1997a, s. 393) dále uvádí tři znaky volního aktu:

1. vědomí vlastního rozhodnutí
2. aktivní akce (nikoli reakce, nýbrž operace)
3. vědomí cíle (respektive i prostředků k jeho dosažení)

Rozlišuje tedy reaktivní a operativní chování. **Reaktivní chování** můžeme chápat jako reakci jedince na podmínky a situace vyvolané okolím a **operativní chování** jako aktivní působení jedince na své okolí. Podobně chápe tento podstatný rozdíl ve způsobu lidského jednání i Covey (1989, s. 64). Doplňuje reaktivní a aktivní chování ještě chováním **proaktivním**. To znamená, že nejenom přebíráme iniciativu jednání, ale také plnou odpovědnost za náš život. Naše chování se tak stává funkcí našich rozhodnutí, ne podmínek, v nichž se nacházíme. Dokážeme podřídit naše pocity hodnotám. S tím souvisí postoj k působení prostředí na jednotlivce, ve smyslu, že ho ovlivňuje jen do té míry, do které mu to jedinec dovolí. V podobném smyslu se vyjadřuje i Matoušek (2005, s. 20), který říká, že situace klienta se nevynořila z ničeho nic, nezávisle na klientovi, ale že ji vlastně celou dobu pomáhal režírovat. Situace je náročná proto, že ji jako takovou vnímá klient.

„Formulování cílů je funkcí instrumentálního podmiňování a objevuje se již u zvířat jako aktivní chování vyvolané potřebami (s aktualizací potřeby je asociován instrumentální vzorec chování, který je „spuštěn" a případně modifikován situačními klíči). Naproti tomu cílevědomé jednání je něco specificky lidského…člověk jedná někdy i bez ohledu na vnější situaci. To je nejen případ impulzivního jednání, probíhajícího ve stavu afektu za snížené vnitřní kontroly situace a rozvahy o možných důsledcích činu, ale i případ vnitřní-

ho zpevňování (samozpevňování prostřednictvím etických citů). Srovnání impulzivního a volního jednání lze naznačit na schématu:

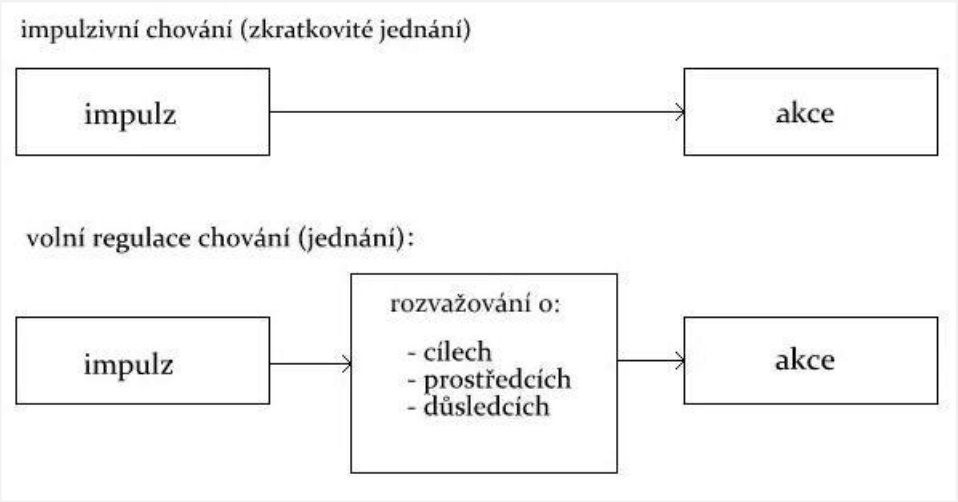

Obr. 1. Model impulzivního chování a volní regulace jednání

Podstatným znakem volního jednání je uvedený střední článek, který působí mezi pohnutkou a činem, tj. rozvaha založená na interakci emoční reflexe a rozumového přístupu. Stanovené cíle i užité prostředky nemusí být vždy rozumné. Ve volním aktu se uplatňuje jednak individuální rozumový vývoj, jednak individuální morální vývoj, oba tyto prvky konstituující vnitřní kontrolu jednání dávají volnímu aktu určitou kvalitu, a tak i podstatně charakterizují specifičnost volního jednání. Impulzivní jednání je označováno za „zkratkovité“ právě proto, že mu chybí výše uvedený střední článek rozvahy.“ (Nakonečný, 1997a, s. 393-394)

Nakonečný (1997b, s. 84) dále popisuje volní akt jako proces, jemuž předchází rozhodování (volba cílů, prostředků, alternativ) na základě kognitivních a morálních aspektů (posuzování na základě morálky, praktičnosti, vhodnosti, reflexe důsledků a jiné) a poté rozhodnutí. Je to složitý komplex kognitivních, emočně motivačních a motorických komponent. Podstatou je vnitřní „fiat“ (staniž se, budiž). Motivační tendence se zde mění v intenci. V záměr jednat určitým způsobem, pomocí určitých prostředků s vidinou určitého cíle. Je tedy spojeno s nutným úsilím na zvládnutí celého procesu včetně možných překážek a s dalšími jevy. Přeměna představy v konkrétní cíl je velmi náročná. Samo „chtění“ vychází z nejsilnějšího motivu. Celý proces je složen z mnoha komponent, které jsou ve vzájemných interakcích (učení, hodnocení, emociogenní stimulace, pobídky, výzvy, podmínky atd.)

„Učením se informace spojují s hodnocením, a tak objekty v podmínkách příslušného motivačního stavu získávají povahu pobídky či výzvy (např. u sexuálně vyladěného subjektu ženy určitého typu), zatímco jiné jsou neutrální. Emociogenní se stimulace stává svým vztahem ke stávající motivaci subjektu, ale tím se vytváří jen předpoklad jednání, dostatečně silný motiv; dalším předpokladem je příležitost, tj. přítomnost nebo vyhledání cílového objektu, a konečně se uplatňují i spouštěcí podněty (kognitivní klíče usměrňující způsob jednání). Jde tu tedy, zjednodušeně řečeno, o interakci tří činitelů: incentiva, spouštěcí metody, motivační stav. Sama struktura volní regulace chování (jednání, volního aktu) pak vypadá takto:

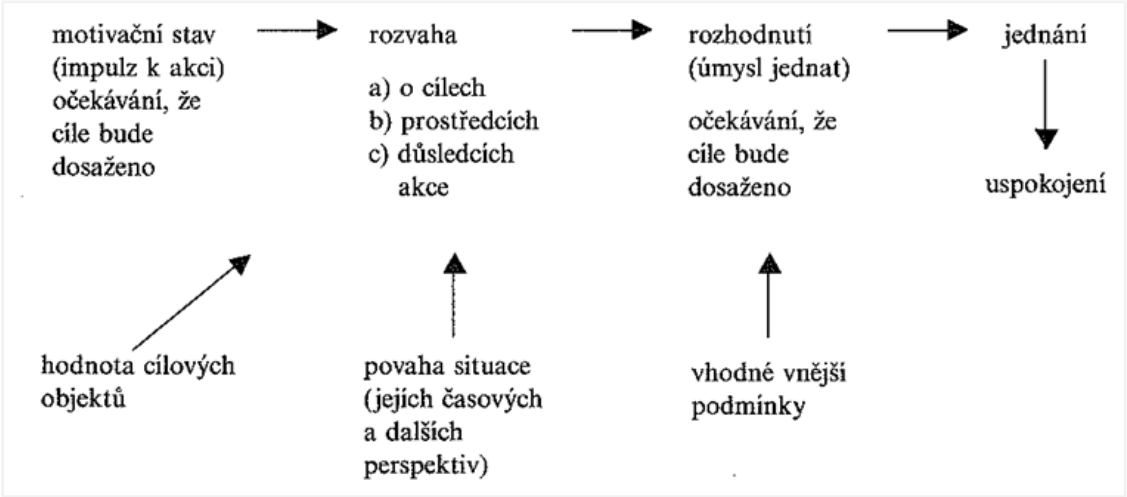

Obr. 2. Struktura volního jednání

(Nakonečný, 1997b, s. 85)

„Volní proces má tři stádia. V každém z nich se uplatňují volní vlastnosti a mají těsný vztah se všemi ostatními psychickými procesy, tedy motivačními, emočními i poznávacími.

A) **První stadium začíná vznikem pohnutky.** Dochází k tomu vznesením požadavku zvenčí (rodiči, kamarády nebo společností) nebo uvědoměním si vnitřního motivu. Ten je spojen s našimi potřebami, zájmy. Vznik pohnutky bývá doprovázen city, které vnější požadavek podporují anebo mu odporují.

B) **V procesu rozhodování** dochází k volbě cíle. Protože dochází často ke střetávání různých „pro“ a „proti“, bývá toto stadium označováno jako „boj motivů“. V podstatě se jedná

o situaci **intrapsychického konfliktu**, rozporu, při němž jsme nuceni volit mezi různými cíli. …

C) V posledním stadiu jsou **realizována rozhodnutí**. Pro jeho zdárný průběh je důležitá kontrola průběhu i dílčích výsledků. To vyžaduje schopnost rozeznat a posoudit správnost výkonů a kontrolu provádět vytrvale a důsledně. …“ (Juklová, 2007, s. 51-52)

Schéma volního jednání:

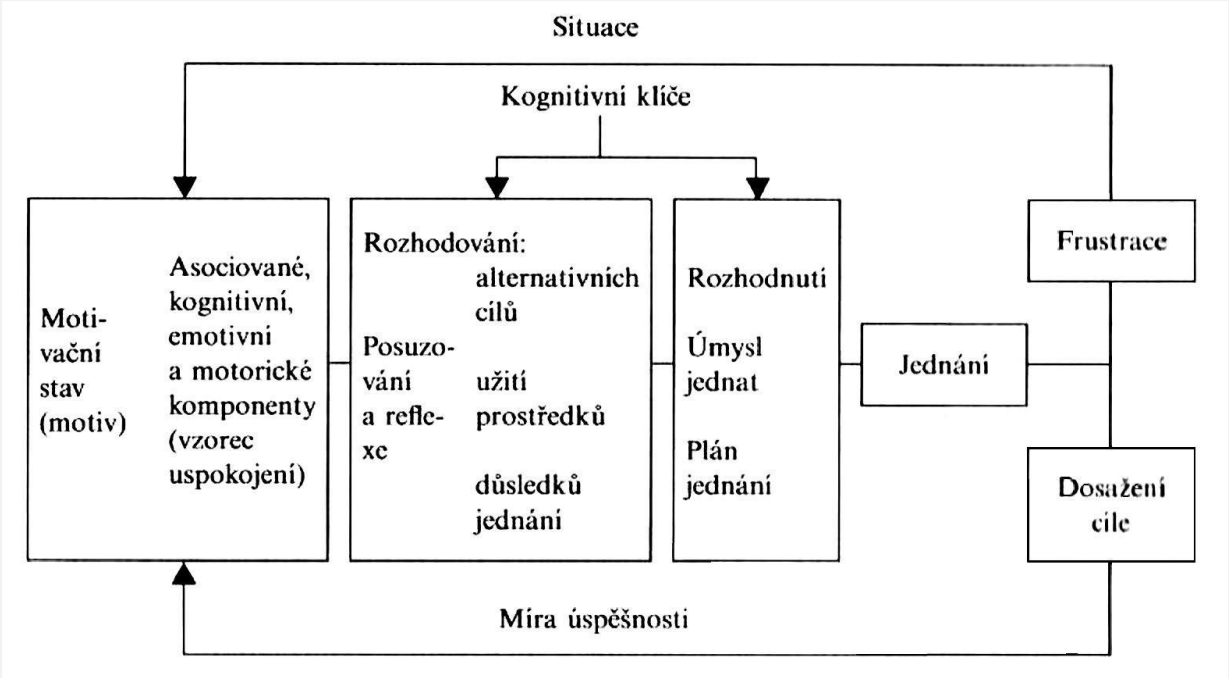

Obr. 3. Schéma volního jednání

(Nakonečný, 1995, s. 237)

2.1.2 Volní vlastnosti

Uveďme si nyní volní vlastnosti - vlastnosti vůle, jež lze pozorovat částečně samostatně a z nichž se vůle osobnosti skládá. Výčet těchto substancí se přirozeně liší v závislosti na autorovi zabývajícím se touto problematikou, pro naše účely je vhodný výčet vlastností dle Říčana (1973, s. 228-235):

Síla motivů má temperamentový základ. Působí na ni však i kulturně podmíněné široké motivy, na jejichž základě vznikají dílčí motivy. Patří mezi ně např. snaha vyniknout, snaha o vysoký výkon, úspěch atd.

Rozhodnost je schopnost docházet rychle a spolehlivě k řešení v boji motivů. Podporuje ji vitalita a síla motivů a jejich subjektivně vnímaná správnost. S rozhodností souvisí také dominance - tendence uskutečňovat vlastní vůli v interakci s jinými a určitá míra agresivity a bezohlednosti (někdy nelze dojít k rozhodnutí, která by nikoho nepoškodila).

Konfliktnost - vnitřní konfliktnost způsobená disharmonií hodnotového systému a životního stylu jako celku. Vede k tomu, že k rozhodnutím dochází jedinec těžko a často je také mění, kapituluje před překážkami a „neví, co chce“.

Cílevědomost - schopnost sledovat jasně vytyčený cíl. Jedinec k němu „upne svou vůli“ a veškeré své jednání mu podřídí. Rozhoduje se bez váhání a rázně.

Odvaha a statečnost - odvaha je schopnost riskovat. Statečnost je odvaha a nebojácnost praktikovaná v zájmu dobré věci. Ovlivňují jak fázi rozhodování, tak i realizaci rozhodnutí.

Vytrvalost - uplatňuje se až v procesu realizace. Vyznačuje se vytrváním či naopak zdržením se v činnosti přiměřeně dlouhou dobu a odoláváním obtížím a jiným motivům odlákávajícím od této činnosti. Střetávají se v ní všechny výše zmíněné vlastnosti. Během procesu realizace dochází k přehodnocování aktuální situace a dalším rozvahám, při kterých se všechny dříve zmíněné vlastnosti dostávají do popředí, a celý proces se de facto opakuje.

Stálost motivů - schopnost neměnit oblast motivů (alespoň ne příliš často). Motivační těkavost je běžná např. u dětí. Ty se věnují různým zájmovým činnostem, ale většinou jen po krátkou dobu, než jejich zájem opadne.

Sociální resistence - je odpor proti tomu být ovládán. Stavění se do opozice, v pasivnější formě tvrdohlavost, neústupnost atd.

Schopnost vyvinout volní úsilí a schopnost koncentrace - schopnost se soustředit, koncentrovat, intenzifikovat pozornost. Při dlouhodobé realizační fázi je tato schopnost uplatňována v kritických fázích (bližší lákavý cíl, překážka atd.). Neuplatňuje se neustále. Dlouhodobá realizační fáze se skládá z etap, jejichž některé části nebo dosažení dílčích cílů působí motivačně či nám poskytuje uspokojení.

Sebeovládání a sebekázeň - překonávání vlastních nežádoucích impulzů. Velká část těchto impulzů je ovládána zvykovou složkou. Jakýmsi souborem osvojených a zautomatizovaných autoregulačních mechanismů. V jistém smyslu se dá hovořit o organizovanosti. Významnou roli zde hraje také důslednost.

Otužilost - spíše tělesná vlastnost zahrnující v širším smyslu vypěstovanou odolnost vůči únavě, bolesti a tělesnému a duševnímu strádání. Opakem je pak rozmazlenost, změkčilost a choulostivost.

Pružnost a technika vůle - schopnost přizpůsobit se měnícím se podmínkám, které v průběhu realizační fáze zpětně modifikují vytyčený cíl. Citová a motivační nejistota vede k nepružnosti až rigiditě. Dochází poté ke skokům či zlomům ve volních procesech, které se zdají okolí nepochopitelné. S pružností vůle také souvisí technika vůle. Dovednost umět s vůlí přiměřeně a vhodně zacházet, využívat jí a zároveň ji nepřetěžovat.

Říčan také dále uvádí „Klagesův klasifikační systém:

1. Aktivní vůle: ráznost, činorodost, iniciativa, pružnost vůle, rozhodnost.
2. Pasívní vůle: a) vytrvalost, odolnost, pevnost, nepovolnost, stálost, neovlivnitelnost;
   b) koncentrace;
   c) sebevláda, uměřenost, sebekázeň, souhrnně „Haltung“.
3. Reaktivní vůle: a) převážně aktivní: opozičnost, sklon k odporu;
   b) převážně pasívní: svéhlavost, vzdorovitost, tvrdohlavost.

Pasívní vůle v tomto systému neznamená samozřejmě pasivitu jednání. Těžiště volního prožitku zde však je v brzdění a blokování rušivých vlivů, v odporu ke změně započatého

jednání, tedy v „obraně“. Proto můžeme mluvit - i když stále cítíme neobvyklost termínu - o pasivitě.“ (Říčan, 1973, s. 236)

Vágnerová (2004b, s. 198-199) v této souvislosti hovoří o tom, že aktivita projevu vůle vyžaduje **ovládání tlaku jiných, příjemnějších variant. Přináší pouze symbolické uspokojení či uspokojení lokalizované do daleké budoucnosti** a často bývá **navozeno potřebami vyššího řádu**, které vyplývají z osobní hierarchie hodnot; ta je samozřejmě do jisté míry modifikována prostředím. Volní rozhodnutí může vyplývat z vnitřních motivů („já chci“) nebo tlaku vnějšího prostředí („já musím“). Na rozdíl od příjemností je v ní obsaženo „chce se mi“.

Vágnerová (2004b, s. 205) se zde také zmiňuje o síle vůle, což je pojem sice velmi rozšířený, ale o to míň vědecky vysvětlený a ozřejměný. Zde je síla synonymem množství, úrovně či hladiny. **Síla vůle** může působit tlumivě (aktivním potlačováním impulzů narušujících plán), nebo také aktivizujícím způsobem (stimulací žádoucí aktivity, když se člověku již nechce nebo mu dochází energie). Síla vůle se tedy projevuje v překonávání překážek a vynakládání úsilí na dosažení cíle.

V tomto smyslu je pro nás důležitá a takto je chápána i v praktické části práce. Také je zde jistá podobnost s Klagesovým klasifikačním systémem.

V souvislosti s odolností, ale i jinými vlastnostmi je zmiňována také frustrační tolerance:

„**Frustrací** se rozumí dočasné „křížení“ snah, které však ponechává ještě dostatek prostoru k jiným variantám postupů k cíli. Frustrující překážka může být buď subjektivní (nízká sebedůvěra), nebo objektivní (nedostatek prostředků, materiálu atp.). K překonání překážek je vždy aktivizována energetická složka motivu, popř. hledáno jiné řešení. Psychická tenze vznikající zcela přirozeně v podobných situacích má sklon se hromadit, a není-li jinak ventilována, může při překlenutí individuální hladiny tzv. „**frustrační tolerance**“ nepříznivě ovlivňovat i některé organické a psychické procesy.“ (Čačka, 1997, s. 85)

Jak dále Čačka (1997, s. 85) uvádí, na schopnosti zvládat jednotlivé situace se podílí „**frustrační mez**“, tu vytváří náš temperament, inteligence, typ výchovy, stav organismu, věk a další.

„Aby však byl motiv skutečnou **„vědomou pohnutkou jednání“**, nejen nějakou pasivní „touhou“ či „přáním“, musí zahrnovat kromě **vědomí cíle** ještě dvě složky a to **představu prostředků** k jeho dosažení a subjektivní vědomí „hodnoty cíle“, z níž pak vyplyne i **energetický aspekt aktivace**, tedy množství energie, kterou je subjekt „**ochoten investovat**“ k dosažení cíle. Motiv má tedy orientační, organizační i energetizující funkci pro volní jednání.“ (Čačka, 1997, s. 73)

Samozřejmě můžeme do volních vlastností zahrnout i další - širší vlastnosti osobnosti a mohli bychom se jimi zabývat podrobněji; každá z nich je jistě vhodným předmětem zkoumání. Pokud pro potřeby ozřejmění problematiky bude vhodné uvést další, bude tak učiněno pro konkrétní důvod v části práce toto vyžadující.

V této podkapitole jsme se již přiblížili konkrétním situacím, se kterými se můžeme setkat během výzkumné části práce. Budeme se k nim v odkazech zpátky vracet, protože se stanou vodítkem a kritériem posuzování obsahu výzkumu - vůle k reintegraci lidí bez domova.

2.1.3 Vývoj a výchova vůle

„Zasij myšlenku, sklidíš čin; zasij čin, sklidíš návyk; zasij návyk, sklidíš charakter; zasij charakter, sklidíš osud.“ - přísloví

Odkud se vůle bere? Jak vzniká a z čeho? Lze se vůli naučit? Vágnerová (2004b, s. 209-210) uvádí, že vůle jako soubor vlastností se rozvíjí učením. Přirozeně na ní mají vliv zkušenosti a souvisí s vývojem osobnosti v závislosti na rozvoji rozumových schopností a na úrovni socializačního vývoje.

Přirozeně budou tedy její projevy a její míra individuální, stejně jako naše zkušenosti, rozumové schopnosti a socializační činitelé. Společným jmenovatelem pro všechny je zde však způsob osvojení - učení - i když staví na dědičném genetickém základě.

„Volní vlastnosti - jako ostatní vlastnosti osobnosti - se vyvíjejí na základě dědičných a vrozených dispozic (vloh), případně na základě vlastností centrální nervové soustavy, upevněných v raném dětství. K těmto předpokladům patří temperamentové vlastnosti, vitalita, neurofyziologické typy jako podklad pro vytváření excitačních a inhibičních cha-

rakteristik… Základy volních vlastností se kladou mnohem dříve, než dítě „má svou vůli“, než řekne poprvé ono epochální „Já chci!“. Jde o zvykovou složku volních vlastností. Vývoj vytrvalosti, sebekázně a cílevědomosti je závislý na tom, žije-li člověk v určitém řádu, ve kterém se věci dějí tak, jak se mají dít. To začíná stereotypem denního režimu, hygienickými a později pracovními návyky. Snažíme se, aby se důsledně dodržovaný řád stal dítěti potřebou, aby k jeho plnění nepotřebovalo „napínat“ volní úsilí. Vůle se u dítěte vyvíjí mimo jiné jako zvnitřnění příkazů a zákazů, které dostává.“ (Říčan, 1973, s. 240)

Mezi další principy výchovy vůle dle Říčana (1973, s. 240-242) patří otužování ve smyslu opaku rozmazlenosti, překonávání únavy - samozřejmě přiměřené. Také vytrvalost a houževnatost při zdolávání překážek, podporovaná střídáním úspěchů a neúspěchů. Důležitým je návyk dokončovat započatou činnost, především tu, kterou si sami zvolíme, i přesto, že již do jisté míry o ni opadl náš zájem. Vývoj vůle dále závisí na prodlužování budoucnostní perspektivy, možnosti sledovat vzdálenější cíle (a participovat na nich) a také na schopnosti samostatně se rozhodovat. Cvičení vůle z vlastní iniciativy se objevuje před pubertou. Vůle se stává páteří charakteru.

Vraťme se na závěr této krátké podkapitoly na její začátek, k jejímu mottu. Svou strukturou vlastně odpovídá schématu volního jednání a přesto je to přísloví možná stovky let staré, vzniklé na základě tradice a pozorování, časem prověřených metodách.

Myšlenka se přemění v čin, a ten poté v návyk, zautomatizováním. Automatizační procesy zakotvené v patřičných mozkových centrech jsou vlastně učební kompetencí. Automatizace člověku pomáhá, šetří energii vynaloženou na soustředění, na složitý souběh pohybů a různých úkonů v přesném sledu. Stejně tak pomáhá i vůli. Tam, kde je návyk, již není funkce vůle zapotřebí. Jak již bylo uvedeno, vůle se uplatňuje při překonávání překážek. V situacích, kdy je cíl daleko, zisk (pro organismus příjemný dopad) je slabý a na cestě k němu čelíme mnoha častokrát silnějším podnětům, kterým musíme odolat. Právě zde je úloha vůle - nezaměnitelná a nepostradatelná. Tvorbou návyků si jí tak v podstatě šetříme. Při tvorbě návyku ji samozřejmě také potřebujeme, ale vůle je jako sval - tréninkem sílí a je schopný čím dál větších výkonů a zvládá čím dál tím větší zátěž. Podstatnou informací je, že se dá vůbec trénovat a takto vlastně získat, posílit, zregenerovat atd. Platí, stejně jako i v jiných oblastech, že nejlépe se vše učí organismu mladému - tvárnému, do kterého se snadněji vpisují stopy poznání. Ale schopnost procesu učení v lidském životě

skončí až v okamžiku, kdy k němu člověk ztratí vůli. Ale i stále potom se mohou objevit tak silné podněty, které situaci opět zvrátí.

2.1.4 Potřeba - motiv - chování

Měly by zde zaznít i definice pojmů potřeba - motiv - motivace a některých dalších. Netvoří sice hlavní osu naší problematiky, ale je důležité uvést je zde pro lepší představu o celé problematice a pro jejich vymezení od dosud definované vůle. Mohlo by nám to pomoci, lépe diferencovat jak jednotlivé pojmy, tak i fáze volního procesu. Nepůjdeme tedy nijak do hloubky, ale podíváme se spíše na jejich vzájemnou interakci a návaznost.

„**Motivace** je proces iniciovaný výchozím motivačním stavem, v jehož obsahu se odráží nějaký deficit ve fyzickém či sociálním bytí jedince, a směřující k odstranění tohoto deficitu, které je prožíváno jako určitý druh uspokojení. Výchozí motivační stav charakterizovaný nějakým deficitem lze označit jako potřebu: něco potřebovat znamená mít nedostatek něčeho, resp. udržovat takový stav věcí, který je nezbytný k udržování bezporuchového fyzického či sociálního fungování. Smyslem chování je pak udržování tohoto stavu, resp. jeho obnova, když došlo k jeho narušení. **Chování** je instrumentální aktivita zprostředkující vztah mezi potřebou a jejím uspokojením. **Motiv** pak vyjadřuje obsah tohoto uspokojení. Prožívat hlad znamená potřebu určitých substancí nutných k udržování fyziologické homeostázy; instrumentální alimentární chování směřuje k dosažení nějakého jídla (cílový objekt) a jeho konzumaci (dovršující reakce), ale v psychologické rovině není smyslem alimentárního chování obnovení hladiny glukózy v krvi, nýbrž nasycení, které odstraňuje nepříjemný pocit hladu. Potřeby i motivy jsou vnitřní psychické stavy, které jsou si komplementární. Ve zjednodušujícím pohledu bývají oba tyto termíny ve svém významu ztotožňovány, resp. potřeby bývají chápány jako druh motivů, např. vedle zájmů. V hlubší analýze procesu motivace je však nutné jejich rozlišení.“ (Nakonečný, 1996, s. 12)

Poměrně jednodušším vyjádřením je Čačkova (1997, s. 72) formulace v tom smyslu, že **chování** je určováno aktuálním stavem organismu, jenž vychází z potřeb, a ty jsou primárním zaměřením **motivace. Potřeby**, ať už organické, psychické nebo sociální, jsou východisky motivace vstupujícího do podvědomí při porušení homeostázy.

Obě definice vyjadřují v praxi totéž. Čačka však dále hovoří ještě o **motivační tendenci**. Ta vychází z toho, kolik času za určitou časovou jednotku věnujeme vybraným činnostem. Zpětně tak analýzou naší činnosti můžeme zjistit, kterým motivům se věnujeme více či méně. Z tohoto hlediska lze ověřit, zda sousloví „chtěl bych žít líp" je jen pasivní touhou nebo vědomou pohnutkou jednání spojenou s představou prostředků a dostatečnou energetickou aktivizací. Rozdíl je to tedy konkrétní a k jeho identifikaci nepotřebujeme žádný specializovaný test, ale postačí nám tužka a papír a čas na rozvzpomenutí na činnosti a délky jejich trvání (zda tedy jedinec strávil více času např. prohlubováním svých znalostí či lenošením).

K nejznámějším teoretikům zabývajících se motivací patří bezesporu americký psycholog a univerzitní profesor Abraham Maslow. Dle Vodáčka a Vodáčkové (2006, s. 125) je výsledkem jeho úvah a rozborů jak teoretických, tak i praktických poznání, že hybnou silou lidského chování jsou jejich potřeby. Pakliže tyto potřeby poznáme, můžeme je využít pro motivaci dané osoby a orientovat tak její chování.

„Podle Maslowa lze potřeby člověka dělit na potřeby základní a metapotřeby. Základní potřeby jsou pak děleny na fyziologické (voda, potrava, hlad, žízeň, sex, spánek), a psychologické (pocit bezpečí a jistoty, láska a sounáležitost, sebeúcta). Pokud nejsou potřeby základní alespoň do jisté míry uspokojeny, nedochází k uspokojení potřeb vyšších. Metapotřeby (potřeby vyšší) jsou výsledkem učení, mohou být rozvinuty málo, nebo mohou zcela chybět. Patří k nim např. potřeba spravedlnosti, krásy, pořádku, cti, seberealizace, ocenění a uznání, potřeba znát a umět." (Hradečtí, 1996, s. 29-30)

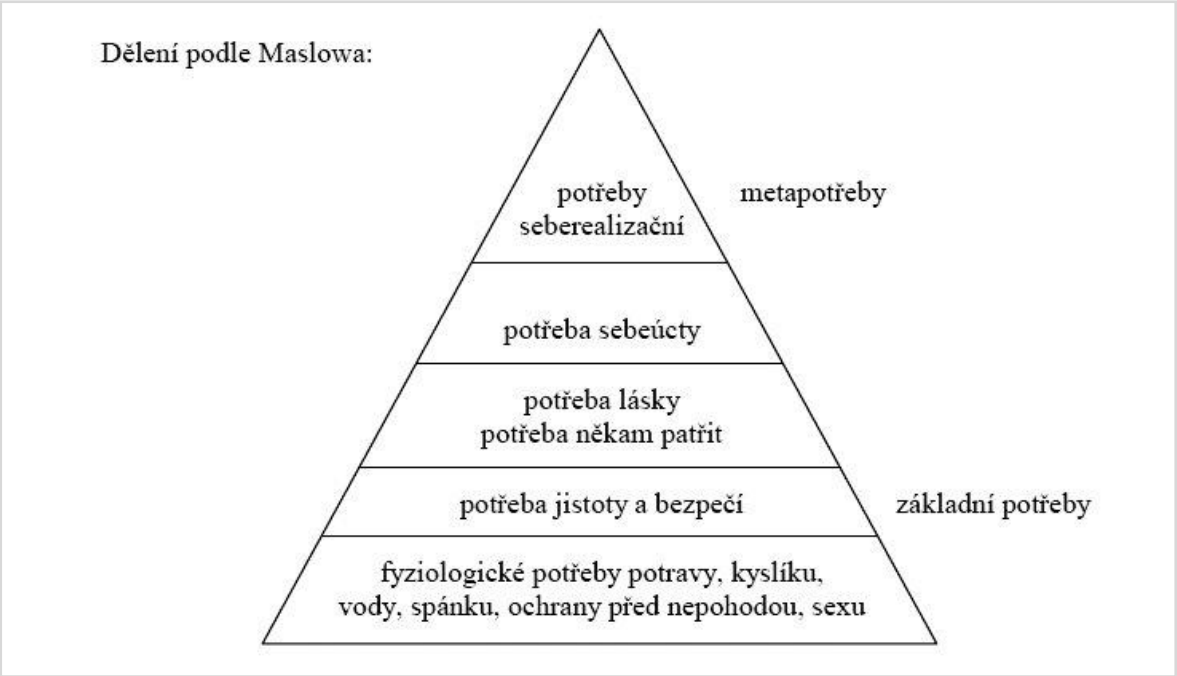

Obr. 4. Pyramida potřeb

(Maslow In Hradečtí, 1996, s. 30)

Průdková a Novotný (2008, s. 51), kteří při poskytování služeb lidem bez domova z těchto potřeb vychází, tedy v souladu s nimi vysvětlují, že je nezbytné nejdříve uspokojit potřeby těchto lidí pramenící z nižších pater Maslowovy pyramidy potřeb, a sice nasycení, prostředky k osobní hygieně, ošacení a poskytnutí bezpečného místa pro odpočinek. Teprve až budou tyty potřeby nasyceny, můžeme apelovat na potřeby z vyšších pater pyramidy; respektive tyto se sami začnou prosazovat.

2.2 Reintegrační proces

O tom, že je reintegrace proces dlouhodobý a náročný, již byla a ještě bude řeč. Pojďme se nyní zaměřit na jeho jednotlivé fáze tak, jak by jimi měl procházet člověk usilující o návrat do společnosti. Ale ještě než tak učiníme, zaměřme se na proces změny jako takový. Pomůže nám to v další práci - v lepší kategorizaci a systematickému přehledu.

2.2.1 Změna

Změnou můžeme chápat buď samotnou reintegraci jako celek nebo její jednotlivé části. Každý posun ve směru reintegrace lidí bez domova zpět do společnosti je velmi náročným krokem, který si vyžaduje nemalé úsilí všech zúčastněných - jak lidí vyloučených, tak pracovníků či dobrovolníků z této oblasti. Změn na této cestě může být celá řada. Jak takovéto změny popsat? Jak pochopit jejich mechanismus? Jak si vysvětlit, že každý prochází rozličnými změnami odlišně? Odpovědi na tyto otázky můžeme najít ve fázích změny - teorii popsané Carlem C. DiClemente (In Miller, Rollnick, 2004, s 169-184). Kniha Rollnika a Millera se zaobírá aplikací motivačních rozhovorů během léčby závislostí. I když se může zdát tato problematika příliš vzdálená oblasti naší práce, přesto z ní snad můžeme čerpat. Sám DiClemente v ní vysvětluje fáze změny na příkladech při odvykání kouření. Zde se tedy nabízí úvaha, do jaké míry a zda vůbec můžeme chápat bezdomovectví jako jistou formu závislosti - závislostního chování. Podívejme se ale nejdřív na ony fáze a teprve poté se vraťme k možnosti aplikovat je na problematiku bezdomovectví.

Fází je celkem pět. Ve vztahu ke změně, kterou má člověk podstoupit a osvojit si tak nové vzorce chování, se vždy jedinec nachází v některé z nich. Dle DiClementa (In Miller, Rollnick, 2004, s 169-184) se jedná o:

Prekontemplaci - je to jakási předfáze změny, kdy jedinec nepřemýšlí o tom, že by měl své chování změnit a zaujímá jeden ze čtyř následujících postojů

Váhavost - jedinec setrvačně zůstává ve své situaci, mnohdy ji úplně nezná, neví o jejich negativních dopadech nebo si je zcela neuvědomuje. Často je to spojeno s nedostatkem informací.

Rebelie - jedinec energicky činí svá vlastní rozhodnutí a nenechá si radit, co má dělat. Často klade odpor (až demonstrativně) nebo tvrdí, že se změnit nechce. Zde je vhodné poskytnout informace a nechat možnosti výběru, nepřemlouvat, netlačit na rozhodnutí.

Rezignace - tito jedinci trpí ztrátou energie a zacílenosti, mnohdy tvrdí, že pro změnu jejich chování je již pozdě. V takovém případě je potřeba ujistit je o existenci naděje a prozkoumat překážky, přes které se nedokážou přenést.

Racionalizace - na rozdíl od „rebela“, jehož rozhodnutí pramení více z emocí, racionalizující jedinec reaguje na poznámky či výtky pohotovou promyšlenou argumentací. Ví o riziku způsobeném jeho chováním, ale pro něj rizikem není, vnímá ho jako riziko pro

jiné (ne pro sebe). Konverzace s ním může snadno sklouznout do podoby „výrok - námitka“. O svém „problému“ mluví obzvlášť tehdy, chce-li pro své chování získat další argumenty.

Kontemplace - je druhým stádiem, ve kterém už jedinec o změně uvažuje. Zvažuje pozitivní i negativní stránky svého chování, analyzuje zisky a rizika. Nachází se ve stavu ambivalence - nerozhodnosti, na kterou stranu se přiklonit. Někdy tato nerozhodnost může dorůst až chroničnosti. Přemýšlí o cíli a překážkách. Takovéhoto člověka je potřeba doprovázet, podporovat jeho sebedůvěru, snižovat přitažlivost problémového chování a předpovídat překážky, které se mohou objevit. Důležité je mít na paměti, že uvažování není závazek a že jak fáze prekontemplace, tak kontemplace mohou trvat různě a především poměrně dlouho.

Rozhodnutí - je třetí fázi, která znamená relativně dlouhou cestu od samotného rozhodnutí až po konkrétní akci. Po celou dobu přetrvává ambivalence. Změna nenastane skokem a je důležité připravovat se na příchozí překážky. Mnohdy až přehnané odhodlání je spíše na škodu; zato tichý a nevýrazný souhlas může být pevnějším rozhodnutím.

„Závazek, který není doprovázen vhodnými dovednostmi na zvládnutí obtíží, je příliš na vodě.“ (DiClemente In Miller, Rollnick, 2004, s. 181)

Akce - tato fáze znamená uvedení plánu v reálný život. Jedinec začne realizovat svá rozhodnutí a je zapotřebí ho v nich upevnit, ocenit jeho dosavadní výsledky, pobízet ho a podporovat jeho sebedůvěru. Někdy pomůže příklad dobré praxe. Chybou se naopak může stát, že jedinec upouští od pravidelných setkávání s pocitem, že jich již není potřeba a že má změnu pevně ve své moci.

Udržování, relaps a cyklení - poslední fáze spočívá v udržování nových vzorců chování. Relaps zde není až tak častý, přesto k němu může dojít stejně, jako v jakékoli fázi změny. Během udržování se tak nejčastěji děje po „prvním uklouznutí“. K tomu může dojít při přílišném uvolnění, testováním sebe sama apod. Z tohoto důvodu je důležitá prevence relapsu.

Celý proces změny má cyklický charakter. Pracovník se snaží pomoci klientovi při přecházení z jedné fáze do druhé. Jde o zlepšení klientova života. Změna se musí udržet v čase.

„Motivační rozhovory respektují práci, kterou je třeba vykonat v raných fázích, a nepředpokládají, že klienti dorazí do ordinace zcela připraveni se změnit. A na druhou stranu, klienti, kteří ještě o změně neuvažují, nejsou považováni za vzpurníky a nenapravitelná individua jenom proto, že jsou ještě na začátku cyklu.“ (DiClemente In Miller, Rollnick, 2004, s. 183-184)

Je tedy patrné, že každý člověk se nachází neustále v jedné z těchto fází ve vztahu ke změně, o které přemýšlí třeba jen velmi vzdáleně nebo setrvává v chování, které se má změnit. Záměrně zde došlo k zobecnění fází (vynecháním či záměnou slov: terapeut, klient atd.), aby bylo co nejvíc možné vztáhnout tyto fáze změny na problematiku lidí bez domova a jejich jednání při řešení této situace.

Pokud se vrátíme k úvaze, co má společného bezdomovectví se závislostním chováním, můžeme zde hledat a najít mnohé analogie. Se všemi prekontemplačními typy lidí bez domova se můžeme na ulici setkat: jak s váhavým - setrvávajícím na ulici, tak s rebelem odmítajícím pomoc, stejně tak s odevzdaným rezignaci a s člověkem racionalizujícím své důvody pro to být bezdomovcem. Jsou zde lidé ve fázi kontemplace přemítající nad výhodami a nevýhodami bezdomovectví či stálého bydliště (svoboda x odpovědnost a mnohé jiné). Pakliže se člověk pro změnu rozhodne, cesta, kterou musí v tomto případě překonat, je nesmírně náročná a vyčerpávající. Prostředí neustále svádí k relapsu a jednotlivé akce se vykonávají ztěžka. O něco snáze tomu tak může být např. v azylovém domě, kdy dochází ke změně prostředí, ale všudypřítomný relaps samozřejmě hrozí i zde. A konečně, existují zde ti, kteří tuto náročnou cestu zvládli a jejichž případ by měl být předložen jako důkaz.

Co v případě bezdomovectví může znamenat závislost nebo také na čem jsou lidé bez domova závislí? Zde je už najít podobnost těžším úkolem. Vezměme si případ konzumenta alkoholu a případ člověka potencionálně ohroženého bezdomovectvím (potenciálního bezdomovce). Oba tito lidé vykazují jisté známky, dalo by se říci až maladiptivního chování (jejich chování je ohrožuje, je dlouhodobě neúnosné a dříve nebo později oběma způsobí velké potíže). Nic se ale stát nemusí. Mnoho lidí konzumuje alkohol po celý život bez toho, aby se u nich vyvinula závislost v pravém slova smyslu. Stejně tak mnoho lidí vykazuje určitý typ chování, který při udržení mezí nemusí problém či krizi způsobit (zadluženost, cyklicky se opakující nezaměstnanost atd.). Z obou se ale také mohou stát oběti

jejich do jisté míry riskantního chování. Tato míra je zde velmi důležitá. Najít poté bod, který byl jasnou příčinou alkoholismu (zda první či naopak až poslední „sklenka“) je velmi obtížné. Stejně tak u lidí bez domova; který moment byl ten klíčový? Člověk má přece celý život možnost hledat alternativní cesty vzdělávání, zvyšování kvalifikace či vedlejšího příjmu. Hledat jeden konkrétní okamžik, který bychom mohli bezpečně označit za „bod zlomu“ v mnohdy až nepřehledné změti lidského života je téměř nemožné. Většinou se nám podaří nalézt jen úseky života, kdy to s člověkem jde z kopce („cesta z kopce“), ale než k nim mohlo dojít, museli jsme na ten kopec vylézt.

V následujících částech práce budeme zacházet s fázemi změny, jako by se jednalo o systém vydedukovaný z praxe práce s lidmi bez domova. Pro přehlednost si je uveďme ve schématu:

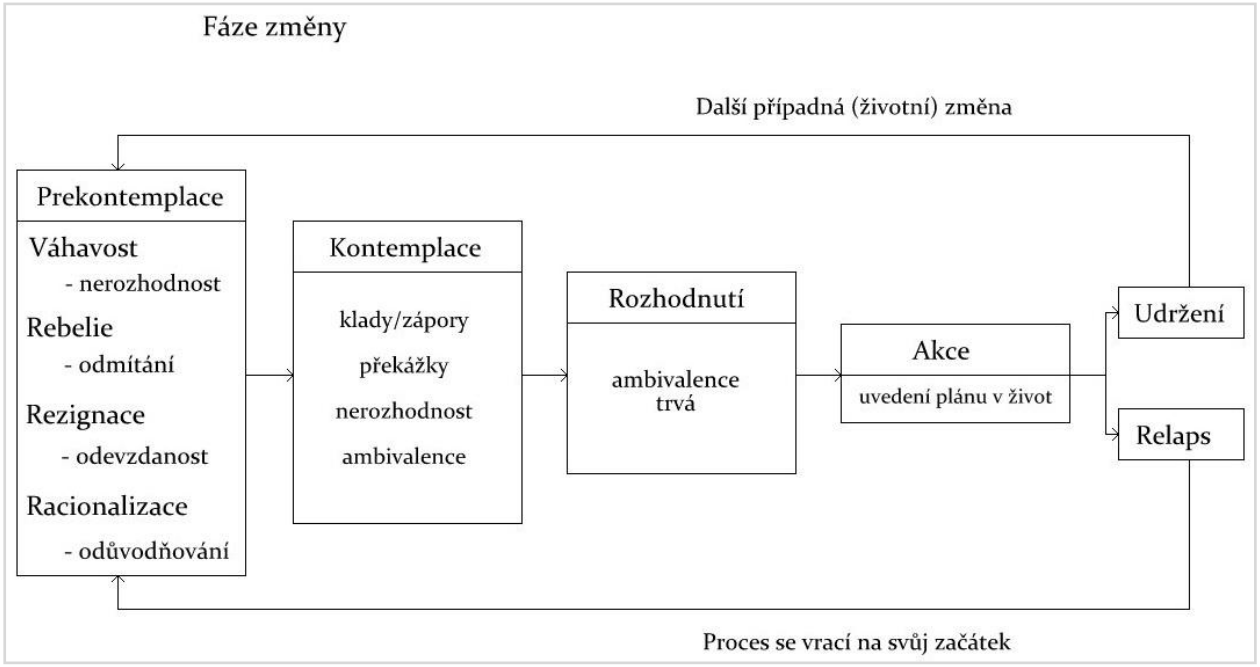

Obr. 5. Fáze změny

Stejně tak, jako můžeme celý proces reintegrace zobrazit ve schématu volního procesu, můžeme tak jeho prostřednictvím vnímat i jeho dílčí fáze - jednotlivé kroky (vyřízení občanského průkazu, sociálních dávek atd.). Obdobně můžeme postupovat v případě fází změny. Reintegrace je velkou změnou, která obsahuje mnoho menších celků až po velkou řadu z našeho pohledu nepatrných změn. Obě schémata se mohou tedy prolínat a navzájem

doplňovat; ostatně tak tomu v realitě je - vůle prostupuje procesem změny a změna naopak volním procesem.

Proces reintegrace tedy můžeme chápat jako fáze změny. Ve fázi rozhodnutí a poté fázi akce přichází na řadu volní jednání, lépe řečeno - jedinec začne jednat na základě dospění k rozhodnutí změnit svou situaci. K provedení akce je zapotřebí vůle a jednotlivé kroky ke zlepšení situace volní schéma kopírují. Příklad: člověk bez domova ve fázi rozhodnutí stále pociťuje ambivalenci - přemítá nad klady a zápory, nad množstvím úsilí, které bude muset vynaložit a vzdálenou vidinou cíle. Jedná se vlastně o souboj motivů, z nichž vzejde motivační stav jedince. Na základě motivačního stavu dospěje jedinec k rozhodnutí. Toto vyústí v akci. Svůj plán začne realizovat a přemýšlí nad cíli, prostředky a důsledky svého jednání. Konkrétním jednáním buď dosáhne svého cíle a tento stav udržuje nebo při neúspěchu dojde k frustraci a hrozí možnost relapsu. Ve fázi prekontemplace je „vítěz" souboje motivů z pohledu sociálního pracovníka nežádoucí. Svou roli tady také sehrávají obranné mechanismy psychiky (racionalizace, potlačení, vytěsnění apod.). Ve fázi kontemplace dochází opět k souboji motivů, ale až po určité katarzi (už není potřeba obranných mechanismů a člověk se dívá na svou situaci jakoby z jiného úhlu pohledu - objektivně). Až ve fázi kontemplace se tak projeví volní vlastnosti jedince, s nimiž je možné pracovat.

Zde je tedy vidět, jak jsou obě schémata kompatibilní a sobě navzájem komplementární. Při práci s lidmi bez domova bychom tedy měli vycházet v počátku z fází změny. Měli bychom zjistit, v které fázi se daný člověk nachází, a podle toho k němu také přistupovat. Každá fáze si vyžaduje specifický přístup (specifické motivační či stimulační přístupy, zvláštní apel apod.). Je snadné a zároveň nesprávné říci o člověku, že nemá vůli svoji situaci změnit, když přirozeně k této změně vnitřně nedospěl. Vhodným způsobem, lze však pracovat s lidmi bez domova ve všech fázích změny, jak se ostatně i děje. V této situaci si můžeme připomenout definici bezdomovectví dle Vágnerové (2004b, s. 748), jež byla uvedena na začátku práce. Vágnerová nepovažuje za bezdomovce ty, kteří se snaží o přijatelnější postavení, díky zachování nezbytných kompetencí. Podle fází změny tedy ty, kteří dospěli do fáze rozhodnutí a akce. Z tohoto hlediska je nutné formovat u bezdomovců motivaci, protože vůle figuruje v tomto procesu až později.

2.2.2 Fáze změny v reintegračním procesu

Podívejme se teď na jednotlivé stupně reintegrace, tak jak by jimi měl procházet člověk bez domova usilující o opětovné začlenění do společnosti. Zde uvedené stupně nejsou žádným manuálem a také ze žádného určitého nevycházejí; jedná se tedy jen o jakési shrnutí již uvedených informací a úvah, aby bylo možné nahlížet na reintegraci jako na sled konkrétních akcí. Nebylo by přínosem, zde uvádět charakteristiky jednotlivých zařízení poskytujících služby lidem bez domova. Bylo to učiněno již mnohokrát a v téměř každé publikaci o bezdomovectví je podobná, alespoň stručná charakteristika uvedena. Názvy zařízení, které budou jmenovány, odpovídají klasifikaci dle zákona o sociálních službách 108/2006 sb.

Vyjděme z názorného schématu:

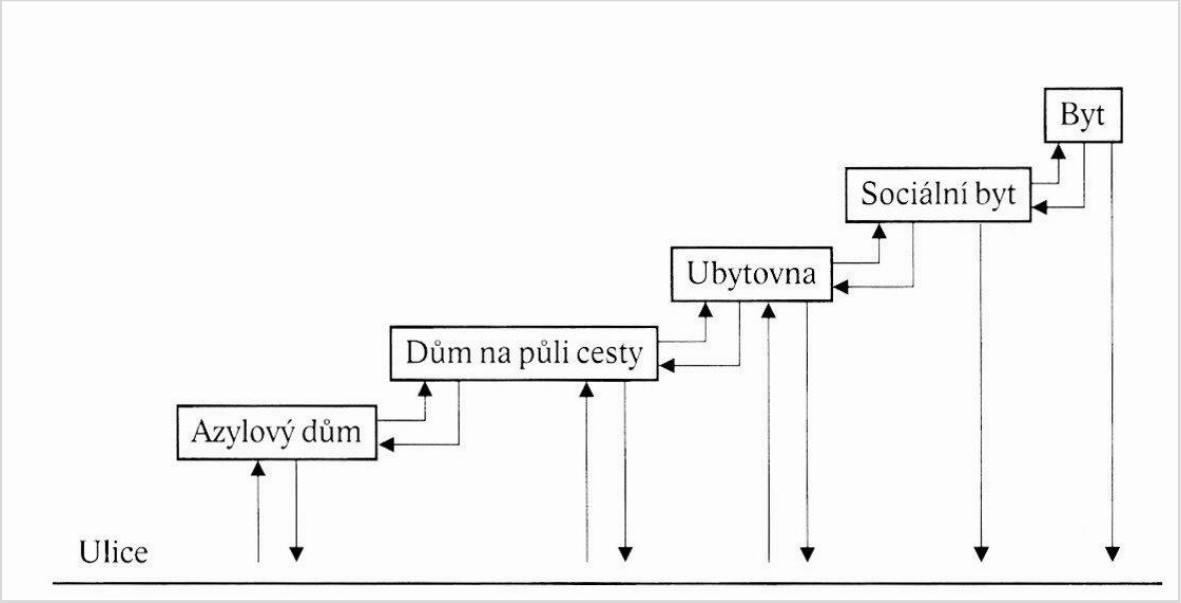

Obr. 6. Cesta zpět

(Forejt, str. 28 In Kol. autorů - řešení bezdomovectví - příklady nejlepší praxe)

Schéma znázorňuje varianty možných cest vzhůru i dolů po vertikální ose bytové situace jednotlivce. Na ulici vedou cesty ze všech ubytovacích zařízení, směrem nahoru však už jen k prvním třem z nich.

Prvním stupněm, stupněm výchozím, je **ulice.**

„Ulice vítá každého stejně. Její chladná náruč je lhostejná a bez citu. Statistiky prokazují, že čtrnáct dnů a nocí strávených na ulici či nádraží poznamenají lidskou bytost nadlouho a vtlačí jí své stigma deprivace a hostility.“ (Hradečtí, 1996, s. 31)

Člověk žijící „na ulici“ usiluje primárně o uspokojení základních potřeb, jako jsou jídlo, spánek, přiměřená ochrana a pocit bezpečí. Uspokojení základních potřeb, ať se může zdát jakkoli samozřejmým, je pro člověka bez zázemí a prostředků úkolem časově i energeticky náročným. Při nenaplnění těchto základních potřeb k potřebám vyšším nedochází. Služby poskytované lidem na ulici jsou proto nízkoprahové až bezprahové. Provozovatelé nečekají, že přijdou lidé za službou, ale služba jde za lidmi. Zaměřuje se právě na uspokojení základních potřeb (jídlo, oblečení, obuv, přikrývky, hygienické pomůcky atd.) a informační osvětu a pomoc při zajišťování práv a povinností těchto lidí. Pracovníci služeb pomáhají při překonávání překážek, které člověku bez domova brání nebo nedovolují postoupit na vyšší reintegrační stupeň. Jedná se nejčastěji o vyřízení trvalého bydliště, občanského průkazu, registraci na úřadu práce, žádost o starobní důchod či jiné dávky a mnoho dalších. Samostatné obstarání těchto „pochůzek“ je pro lidi bez domova mnohdy absolutně nemyslitelné. Pomineme-li častou rezignaci na svůj stav a byrofobii, další překážku je absence finančních prostředků na poplatky, fotografie apod. a prostá nevědomost, jakými prostředky cíle dosáhnout. Záleží také, v jaké fázi změny se jedinec nachází. To se může odrazit v jisté samostatnosti v zařizování svých záležitostí a aktivním vyhledávání informací i služeb nebo na druhé straně naprostým nezájmem o služby či odmítání pomoci, které se ze strany její poskytovatele jeví jako naprosto nepochopitelné. Z tohoto důvodu také musí přijít služba k potřebným. Ve fázi prekontemplace nad změnou neuvažují a jinak než informacemi, nabídkou služeb a možností a jejich demonstrací ke změně názoru často nedojdou. (Nabízí se zde otázka individuálního dozrávání k této změně).

Z fáze nabídky služeb se při vhodném jednání a navázání důvěrného vztahu pozvolna přesuneme s klientem do **fáze návštěvy** či **vyhledávání služeb**. Člověk bez domova začne sám navštěvovat zařízení a využívat jejich služby (strava, nocleh, hygienické zázemí, veřejný šatník atd.). I když se na první pohled nemusí tato změna zdát nijak převratná, je vidět jistý posun. Jedná se sice jen o dočasné nebo nárazové návštěvy, ale i tak máme možnost během nich s těmito lidmi pracovat. Tím, že zařízení navštíví, nám dávají najevo, že o jeho existenci ví, že ji kvitují a že se jim jeho práce líbí. Oceňují tedy naši snahu o

pomoc. Z hlediska fází změn se jedná o fázi kontemplace. Jedinec vyslovuje touhu svoji situaci změnit, překážky, před kterými stojí, se mu však jeví jako nepřekonatelné, proto často od záměru zdolat je upouští.

Ve chvíli, kdy ze souboje motivů vzejde motiv dostatečně silný pro jasné odhodlání se ke změně, dospěje jedinec do **fáze rozhodnutí**. Zde se ambivalentní motivy převáží žádoucím směrem a jedinec je rozhodnut podstoupit proces reintegrace.

Při přechodu na další stupeň je velkou překážkou finanční situace jedince. Na **ubytovací zařízení** (ubytovna, azylový dům) může jedinec dosáhnout pouze v případě pravidelného příjmu (respektive pravidelného finančního zdroje: mzda, plat, starobní či invalidní důchod, životní či existenční minimum atd.) To znamená překážku pro mnohé nepřekonatelnou. Nejen, že nemají k dispozici pravidelné zdroje finančních prostředků ani žádnou hotovost, ale mnohdy mají nemalé dluhy. (Zajímavou je z této oblasti bakalářská práce Jonasové z roku 2009 - Zadluženost bezdomovců a možnosti jejího řešení.) Možnost případných srážek či vymáhání dluhů je velmi demotivující a je často chápána jak nepřekonatelná bariéra ke kvalitativně lepšímu způsobu života. Při splnění všech podmínek pro přijetí do azylového domu je již patrný významný posun v řešení situace bezdomovectví. Přijatý má v pořádku alespoň základní doklady a má pravidelný finanční zdroj. Ubytování a základní stravu má zajištěnu azylovým domem, s nimi spojený pocit bezpečí a alespoň jakési jistoty. Základní potřeby jsou uspokojovány a lze tedy pracovat s potřebami vyššími. Stejně tak již zde lze pracovat s volními vlastnostmi a vůlí obecně. To napomáhá a usnadňuje celou tuto fázi procesu reintegrace.

V různých azylových domech se můžeme setkat s různými reintegračními a resocializačními programy. Mají však mnoho společného. Pracují s dovednostmi a návyky svých klientů. Mnohé z nich přetvářejí nebo obnovují, jiné zcela vytváří. Podstatou je dosažení základních životních kompetencí, schopnosti orientovat se samostatně v dění kolem sebe a být schopen se s tímto děním vypořádat funkčními vzorci chování a odpovědně jednat a plánovat svou budoucnost.

„Cílem každého resocializačního programu je, aby dřívější bezdomovec našel smysl života, obnovil rodinné vztahy nebo našel nové partnerství či přátelství, aby získal přiměřené bydlení a měl zdroj příjmů k jeho udržení. K tomuto cíli má směřovat pomoc začínající první návštěvou kontaktního nebo krizového centra.“ (Hradečtí, 1996, s. 56)

Poslední fází je **přechod** z podporovaného ubytovacího zařízení do zařízení samostatného, nepodporovaného. Po celou dobu pobytu v azylovém domě by se měly snahy klienta upínat k nalezení pracovního místa a následnému řešení jeho bytové situace. Pobyt v azylovém domě je většinou časově omezený a po osvojení všech nezbytných kompetencí je to přirozeným posunem k osamostatnění. Vrátíme-li se k fázím změny či schématu volního jednání, nacházíme se před dvěma možnostmi rozvětvení cyklu. Buďto dochází k dosažení a udržení cíle nebo cíle dosaženo není a dochází k frustraci a relapsu. V prvním, úspěšném případě, je dosáhnuto vytyčeného cíle (klient azylového domu si našel zaměstnání i ubytování) a z pohledu obou cyklů se zaměřuje na novou situaci (změnu, výzvu atd.). V druhém případě se mu nepodařilo získat ani práci ani ubytování a další pobyt v azylovém domě není možný. Klient tedy rezignuje na své cíle a vrací se k původnímu způsobu života a celý cyklus změny se rozbíhá znova. K relapsu může dojít i během pobytu v zařízení. Vidina vzdáleného cíle není v každém okamžiku lákavější než jiné bližší, i když krátkodobější cíle. A pokud nejsou volní vlastnosti dost zpevněny, aby těmto svodům odolaly, stane se, že jedinec poruší řád zařízení a je z programu vyloučen nebo se rozhodne sám program dobrovolně opustit. Můžeme na tuto situaci nahlížet i tak, že motiv, jenž stál na začátku změny, nebyl dostatečně silný. V každém případě dochází i nyní k uzavření cyklu. Co se ale děje s osobností, která alespoň částečně prošla reintegračním procesem? Je zde patrné působení například při opětovném pokusu o změnu? Na tuto otázku nám snad odpoví další výzkum z této oblasti.

3 SHRNUTÍ

Vůle jako taková je člověku vlastní. Predispozice k určitým volním vlastnostem jsou dány na základě genetické dědičnosti temperamentových vlastností. Rozvíjet vůli lze pomocí učení a toho je člověk schopen v jakékoli fázi života, i když přirozeně v každém období s jiným stupněm námahy.

Vůle je tedy v určité míře přítomna vždy. Pro sociálního pracovníka je však rozhodující, kam je nasměrována. Vůle je lidský instrument, kterého člověk využívá k různým záměrům. Při práci s lidmi bez domova nám jde o to, abychom tento nástroj nasměrovali žádoucím směrem. Žádoucím ve smyslu adaptace a integrace zpět do společnosti.

Z pohledu fází změny je možné zjistit zaměření vůle. Ve fázi prekontemplace dochází k boji motivů. Vítězným motivem z pohledu pracovníka je motiv nežádoucí, z pohledu klienta se ale pro tuto chvíli jedná o motiv žádoucí (přinášející mu okamžité nebo alespoň rychlé uspokojení). Proto tedy klient o změně ani neuvažuje. Je potřeba působit na jeho motivaci a nalézt takový motiv, který změní jeho postoj do fáze kontemplace. Zde už o změně uvažuje. Stále probíhá souboj motivů - ambivalence. V jednu chvíli usiluje o změnu, jindy dělá vše, jakoby přímo opačné. Jedná se o chování podobné pohybu misek vah. I zde je potřeba apelovat na motivy, především na ty, které vedou k chování z našeho pohledu žádoucího a žádaného. Zkoušíme najít silný a trvalý motiv, který přesvědčí klienta, že tato cesta i když je těžší a náročnější, bude ve výsledku ta výhodnější. Teprve ve fázi rozhodnutí definitivně v souboji motivů vyhrává motiv žádaný a lze apelovat, rozvíjet a využívat volních vlastností jedince, které byly do této doby směrovány jinam (na nežádoucí jednání). Fáze akce je samotným projevem vůle. Tu je potřeba neustále posilovat a upevňovat. Každý návyk se může stát opěrným bodem, jenž nám může v těžkých situacích pomoci odvrátit blížící se relaps a tak nám pomoci udržet se v procesu reintegrace.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 METODIKA VÝZKUMNÉ PRÁCE

Praktická část této práce si klade za úkol zkoumání vůle lidí bez domova. Vychází z terminologie a podkladů části teoretické.

4.1 Přípravná fáze výzkumu a předvýzkum

V přípravné fázi výzkumu jsem se soustředil na studium dostupné literatury a prací z oblasti problematiky bezdomovectví, abych mohl co nejlépe a nejpřesněji formulovat oblast zamýšleného výzkumu. Výsledkem této fáze byla řada otázek, které bylo potřeba ustálit a ověřit jejich schopnost přinést kýžené odpovědi. Z tohoto důvodu jsem se také rozhodl pro provedení předvýzkumu.

Jednalo se o jeden zaznamenávaný rozhovor na území města Brna, provedený asi dva měsíce před samotným výzkumem. Snad shodou náhod jsem se setkal s člověkem bez domova, který měl jasnou představu o své budoucnosti, úkolech a plánech. Díky této zkušenosti jsem se utvrdil v přesvědčení, že je tento výzkum potřebný a co víc, realizovatelný. Otázky, které jsem pro předvýzkum zvolil, z větší části vedly k předpokládanému cíli. Setkal jsem se tedy s výsledky, které odporovaly valné většině názorů na vůli lidí bez domova z mého okolí. A sice takových názorů, že lidé bez domova vůli takřka „nemají“. Rozhovor s tímto člověkem se pro mne stal inspirací, jakýmsi vzorem a měřítkem pro následující rozhovory. Otázky jsem po předvýzkumu znovu přetřídil, přeformuloval a přizpůsobil tak, aby bylo možné získat od respondentů podobné údaje a vyjádření, jako v tomto případě.

4.2 Výzkumný problém a cíl výzkumu

Výzkumným problémem této práce je oblast vůle lidí bez domova. Cíli pak, zda je možné u lidí bez domova vůli spatřovat, zda má na vůli vliv délka pobytu na ulici a zda se můžeme setkat s faktory, které mají na vůli přímý vliv.

4.3 Metody a techniky výzkumu

Pro tyto účely jsem se rozhodl zvolit **kvalitativní výzkum**. A to hned z několika důvodů. Místo velkého počtu respondentů jsem se chtěl zaměřit na malou skupinu jednotlivců. Myslím si, že problematika vůle a volního jednání je velmi citlivou a subjektivně nazíranou součástí osobnosti každého člověka, proto snad ani není možné postihnout ji kvantitativní formou. Výzkum v oblasti vůle a osobnosti člověka obecně si žádá individuální přístup, který kvantitativní výzkum neumožňuje. Proto jsem výzkum provedl pomocí **hloubkového polostrukturovaného rozhovoru**. Připravené otázky mi umožnily udržet směr a téma rozhovoru a zároveň mi daly možnost reagovat na odpovědi respondentů a doptávat se podrobností, vysvětlení a důležitých informací, které mohou vyplynout i z jiných témat diskuze, než které navodí otázky připravené.

Pro tento výzkum byl vybrán design **zakotvené teorie**. Snahou je získat přesvědčivé doklady o vůli lidí bez domova.

4.4 Výzkumný soubor

Základním souborem jsou v tomto případě lidé bez domova. Pro účely mého výzkumu jsem požádal o pomoc pracovníky Terénního programu Samarián (dále TPS), kteří mi pomohli s výběrem respondentů. Jednalo se o návštěvníky „mobilní kanceláře“ TPS Charity sv. Anežky Otrokovice (dále CHAO). Můj výběrový soubor byl tedy vybrán ze základního souboru záměrně (návštěvníci „mobilní kanceláře“), konkrétní respondenti poté náhodně.

Po konzultaci s vedoucím mé práce a pracovníky TPS jsem se rozhodl pro pět respondentů. Pokud mi bude umožněno v rámci spolupráce s TPS pokračovat ve zkoumání, rád bych výzkum obohatil o další respondenty, nejlépe využívající některou z ubytovacích služeb CHAO. Je zde totiž reálná šance, že vůle této skupiny lidí bez domova a jejich výpovědi se budou odlišovat od výpovědí návštěvníků „mobilní kanceláře“. Bylo by zajímavé pro srovnání a ověření výstupů výzkumu toto pokračování podniknout.

4.5 Rozbor otázek polostrukturovaného rozhovoru

Jak jsem uvedl již výše, pro sběr dat do výzkumu jsem zvolil metodu hloubkového polostrukturovaného rozhovoru.

Připravené **otázky** jsem si rozčlenil do několika kategorií:

- Demografické údaje
    - Muž/žena.
    - Odhad let.
    - Jak dlouho žijete na ulici?
    - Jak jste se zde ocitl? (kostra příběhu)

Údaje vzešlé z těchto otázek mají kategorizační charakter. Jde zde především o délku pobytu na ulici a popis příběhu, jak se daný respondent na ulici dostal. Zde je stěžejním údajem přiznání podílu viny na vzniklé situaci a postoj, jaký k celé záležitosti respondent s odstupem času zaujímá.

- Služby (které respondent využívá)
    - Využíváte v současné době nějaké služby pro lidi bez domova? (noclehárna, azylový dům, nízkoprahové centrum, „seďárna“, služba v terénu)
    - Z jakých důvodů ano či ne?
    - Co se Vám zde líbí, co ne?
    - Jaká služba Vám zde chybí?
    - Jakou službu, třeba i novou nebo další, byste nejvíce ocenil?

Smyslem těchto otázek je zjistit, jaké povědomí mají lidé bez domova o poskytovaných službách, které z nich využívají, které ne, a co je k tomu vede. O které další služby by měli zájem. Zda ví o službě, která dosud chybí, kterou by uvítali a která by vedla ke zlepšení jejich situace.

- Doklady totožnosti
    - Máte doklady?
    - Máte kvůli tomu nějaké komplikace či naopak výhody?
    - Budete si vyřizovat nové? (Jestli ne, proč?)

Otázky týkající se dokladů jsou důležité ve smyslu nezbytnosti občanského průkazu. Jeho absence vede k dalšímu zhoršení situace lidí bez domova a k prohlubování jejich sociálního vyloučení. Mnoho služeb je jim bez dokladu totožnosti nedostupných. Z tohoto pohledu je určující, jaký postoj k znovunabytí dokladů zaujímají.

- Situace (současný stav respondenta)
    - Jak vidíte řešení Vaší situace? (nebo problematiky bezdomovectví obecně)
    - Co myslíte, že by Vám nejvíce pomohlo?
    - Co pro to děláte?
    - Proč zrovna tyto kroky? V čem jsou pro Vás důležité?

Významem těchto otázek je názor respondentů na svůj současný stav a postoj, jaký k němu zaujímají. Jaké kroky podnikají pro zlepšení své situace a co je k nim vede.

- Budoucnost
    - Jaké jsou Vaše nejbližší cíle? (horizont třeba jen několika dní)
    - Co Vás k nim vede? (jaké podněty)
    - Co si od dosažení těchto cílů slibujete?
    - Jaké jednotlivé kroky pro jejich dosažení musíte udělat? (jsou tyto cíle reálné?)
    - A co dál? Myslíte, že to zvládnete? A do kdy?

Tyto otázky mají za cíl zjistit, zda respondenti vidí svůj současný stav jako definitivní nebo pouze jako epizodickou část svého života. Mají také ukázat, jakou představu o reintegračním procesu lidé bez domova mají. Jaké kroky musí podstoupit a proč.

4.6 Způsob zpracování výsledků výzkumu

Účelem výzkumu není pouze shromáždění odpovědí respondentům na konkrétní otázky, ale samozřejmě i jejich následná analýza. Úryvky příběhů, fráze, věty, povzdechy a další; ve všech těchto projevech můžeme nacházet stopy lidské vůle. Mnohdy nám víc napoví forma, jakou k nám člověk promlouvá, než obsah, který nám sděluje. Jindy je hodnotný obsah schován či překryt nevýraznou či špatnou artikulací. Vnímání vůle však zůstává v obou případech subjektivní. Z tohoto důvodu jsem se pokusil upravit nástroje výzkumu a analýzy tak, aby byly co možná nejvíc objektivizovány - a pokud možno snadno uchopitelné.

Rozhovory s respondenty jsem zaznamenával pomocí nahrávacího zařízení a poté provedl jejich transkripci. Tu jsem podrobil otevřenému kódování a kódy sjednotil do kategorií. Výsledky, které se zde objevily, byly sice zajímavé, ale pro lepší popis problematiky vůle jsem se rozhodl ještě pro jiný postup. Kromě kategorií kódů vzešlých z textu zde tedy ještě u každého respondenta přikládám jakousi „charakteristiku z pohledu volního jednání a fáze změny“, v souladu s tím, jak byla tato témata popsána v teoretické části práce.

5 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

Zde se tedy zaměříme na samotné výsledky výzkumu, jak na kategorie pojmů vzešlých z otevřeného kódování tak i na charakteristiky jednotlivých respondentů z pohledu volního jednání a fází změny. Nejdříve si ale ve zkratce představme respondenty. Jejich obsáhlejší charakteristika bude zmíněná v jednotlivých podkapitolách jim věnovaných, tedy opravdu jen velmi stručně.

5.1 Charakteristika respondentů

Respondentů bylo celkem pět. Z důvodu zachování anonymity nebyla použita jejich jména a pro jejich označení bylo užito abecedního pořádku A - E. Po konzultaci otázky věku s TPS a CHAO byla tato vynechána a místo ní je zde uveden jen věk odhadovaný, pokud respondent sám svůj věk během rozhovoru nezmínil (pro účely práce je navíc více směrodatná délka pobytu na ulici).

Respondent: **A** - muž - 45 let (věk uvedl sám) - délka pobytu na ulici „skoro 10let“

B - muž - 27 let (dle výpočtu z dat, která respondent uvedl) - délka pobytu na ulici „9 let asi“

C - žena - 40 - 50 let - délka pobytu na ulici „teďka 3. měsíc“

D - muž - 35 - 45 let - délka pobytu na ulici „asi rok“

E - muž - 55 - 65 let - délka pobytu na ulici „od 93. roku“

5.2 Kategorie pojmů

Na základě shody jistých tematických oblastí vzniklo několik kategorií, které bychom mohli souhrnně označit pojmem „překážky“. Znamenají obtíže na cestě reintegračním procesem. Některé vznikly jako přímé odpovědi na otázky, jiné vyplynuly na povrch mimoděk.

Je to těchto šest kategorií - překážek:

- Alkohol a drogy
- Podmínky a pravidla
- Trestní rejstřík
- Práce - úřad práce
- Zdravotní stav
- Doklady

Kategorie si nyní představíme blíže. Kódy v nich vždy představují písmenem daného respondenta a číslicí řádek textu v transkripci. V příloze je uveden pouze první rozhovor z důvodu jejich rozsahu a především přislíbené anonymity. Vysvětlivky[1] se vztahují na celou kapitolu.

5.2.1 Alkohol a drogy

Respondent A se zmiňuje o alkoholu již při otázce na příčiny pobytu na ulici (A3): *„ … teď už si to dokážu dokonce i přiznat, jo, že před těma deseti rokama jsem teda opravdu ne pil, ale chlastal … a z toho to celé vzniklo.“* Později A v souvislosti s řády zařízení prohlašuje: (A5): *„ … abstinent ze mě nikdy nebude a nevim, proč když si dám někde jedno dvě piva, bych pak musel někde dvě hodiny chodit, aby to ze mě nedej bože ještě vyšlo, abych nenadýchal.“*

Stejně jako respondent A i respondent B označil alkohol jako jednu z příčin svého bezdomovectví, tou druhou příčinou byly drogy: (B5): *„No, já jsem od čtrnácti roků jsem požíval drogy jako, no a mamka mi to trpěla a v osmnácti mi vlastně zrušila trvalé bydliště…tož kvůli požívání drog a alkoholu a tak no.“* Setrvání v konzumaci potvrzuje B tím, když vyslovuje zájem o: (B14): *„Konzultace.“* (B15): *„No.. s kým bych se mohl bavit o*

---

[1] ... - text je vyňat z větší pasáže nebo mu předchází či po něm následuje další text
.. - pauza, odmlka
--- - jméno

těch drogách a tak jako no… Protože psychiatr mi nepomáhá.. nepomohl do teďkom…" Později přiznává, že mu konzumace přináší i jisté potíže a komplikace: (B26): *„ ... třeba když su napitý, to řeknu na rovinu, sjetej nebo jako takhle, tak prostě nevim, co dělám a teď třeba včera, včera jsem dostal třeba tři pokuty od revizora za napadení slovní, fyzické a.. a teď čekám, co z toho bude ... "*

Respondenti C a D se o alkoholu nezmiňují. Respondentku C jsem však zahlédl asi půl hodiny před rozhovorem konzumovat krabicové víno společně s respondentem E, což bylo na obou během rozhovoru znát. Sám respondent E se poté o alkoholu zmiňuje několikrát. Neuvádí ho jako příčinu svého bezdomovectví, ale je patrné, že si je vědom toho, že jeho situaci zhoršuje a komplikuje. (E15): *„Paní --- mi doporučovala ten azylový dům. Z tama mě vyhodili za chlast, protože jsem vždycky nafoukal."* (E16): *„Víte, já vám to řeknu upřímně. Co budu kemusi lhat, je to pravda, kvůliva chlastu, to bylo všecko."* (E28): „ *... řidičák nemám, protože ho mám v čistírně. No, jak jsem měl tu trojku ... "* Část problémů se snaží E přenést na „kamarády": (E16): *„ ... no a přišli kámoši, donesli nějaký víno a už to bylo."* (E17): *„Jináč jako, bych to nepotřeboval, ale oni se tam chodijou koupat a všecko možný, tak mě donesli vždycky, se rozumí, nějakej chlast že. Já jsem pro ně nějak jak obraz."* Svých selhání si je ale vědom: (E37): *„ ... já sem tam měl byt ubydlenej, protože jsem byl na protialkoholické léčebně no a.. já jsem zkrachoval. Já jsem si vypil, jak jsem šel z tama, tak jsem tam ani nedošel. To jsem udělal chybu ... "*

5.2.2 Podmínky a pravidla

V této kategorii se nachází kódy, které označují problémy respondentů s dodržováním určitých pravidel, řádů a podobně.

Respondent A vyjadřuje nevoli s řádem ubytovacích zařízení: (A3): *„Zas nejsem typ člověka, který je ochotný každý večer foukat do trubičky nebo.. rád si vypiju a cítím se tím dost omezený, jako když někde si mám platit bydlení, že ještě musím dýchat. Když nadýchám, tak za to dostanu samozřejmě sankci a proto jsem si vybral právě tady to bydlení venku ... "* Raději tedy volí pobyt mimo zařízení, než by se vzdal záliby v pití: (A5): *„ ... my už to máme v uvozovkách na takové úrovni, že bych nešel nikam, právě proto, že cítím docela nějakou diskriminaci nebo cítím se omezený tím prostě ... "*

U respondenta B se vyskytly také problémy s řádem ubytovacího zařízení: (B7): *„ ... ale teďkom jako tu ubytovnu akorát jo, jenomže to jsou furt nejaké problémy s těma ubytovnami ... "* (B25): *„ ... Já mám furt s tou ubytovnou nějaké problémy, že že to mám zaplacené, pak že to zas nemám zaplacené jo, ale jako snažím se tam chodit no ale, teď tam chodim potajnu."* Respondentova situace je zkomplikována i dalším faktem, a to zákazem vstupu do některých zařízení: (B9): *„Já tam nemůžu. Já tam mám už zákaz vstupu ... Doživotní ... Aj na Červeném kříži aj aj na Samaritánu ... "* (B12): *„Já mám afektní jednání, ne jako výbušné jednání a jsem tam udělal nějaký ten, bordel jsem tam udělal s tím vrátným ... "*

Respondentka C podobné problémy v ubytovacích zařízeních nemá. Na otázku, které zařízení či služba jí chybí, odpověděla: (C8): *„Je tady málo ubytování pro ženské ... Většinou je to jenom pro chlapy, ale nevím, jestli si nikdo neuvědomuje, že aji ženská může skončit na ulici."* Při zmínce o zařízení tohoto typu na Vsetíně a dotazu, zda nechce využít jeho služeb, však odpověděla: (C16): *„To je daleko."* A jako důvod uvedla to, že chce zůstat ve Zlíně.

Respondent D přiznává, že má jisté problémy s pravidly: (D17): *„Největší problém je teďka v tom, naučit se žít jako a bydlet, teda žít podle nějakých takových regulí, které bych měl ... "* Na druhou stranu je respondent D klientem CHAO: (D4): *„No, využívám noclehárnu na azylovém domě Samaritán v Otrokovicích ... protože jsem se ocitl na ulici, takže tam bydlím."* (D7): *„No líbí se mi, že je tam ten resocializační program, že tam člověk může jako jít do té práce ... "* Tato výpověď tedy svědčí o tom, že i když si je D vědom jistých problémů, snaží se je překonat a s programem, kterého se účastní, je spokojený.

Problémy respondenta E s řády s ubytovacích zařízení byly již zmíněny v kategorii Alkohol, přesto se najde i další zmínka: (E25): *„ ... Jdete ráno pryč, večer se vrátíte, jak nadýcháte, jdete stejnak ven. To není jak dát si nějaký pivo, nějakou štamprlu, příde a lehne si na ubytovnu. Tam nadýcháte a idete ven. Víte, jak to myslím."*

Z mnoha výše zmíněných kódů je patrná blízká souvislost s tematikou alkoholu. Podobná návaznost či paralela je i mezi touto kategorií a kategorií následující.

5.2.3 Trestní rejstřík

Tato kategorie by se dala také charakterizovat jako jakési „nedodržování pravidel“, ale v tomto případě, se pravděpodobně jedná o závažnější či dlouhodobější protiprávní činnost. Jde o stigmatizující životní zkušenost. Nejspíš právě proto se o ní respondenti zmiňují jen tak mimoděk a většinou velmi krátce. Přesto zůstává záznam v rejstříku trestů velkou překážkou obzvláště při hledání zaměstnání.

Tak tomu je i u respondenta A: (A13): *„ ... Bohužel, že nemám čistý rejstřík, tak k agenturám jít nemůžu a jako hospodského mě vesměs všude řeknou, že už su moc starý, že mají mladý kolektiv, takže s tím už si taky žádné iluze nedělám ... “*

Část kódu respondenta B již byla zmíněna v souvislosti s jeho jednáním pod vlivem omamných látek, přesto ji zmíním ještě jednou, jednak zde patří a v podobě většího celku dostává jiný rozměr. (B26): *„Tož mám problémy. Mám podmínky na soudách a, třeba když su napitý nebo, to řeknu na rovinu, sjetej nebo takhle, tak prostě nevim co dělám a teď třeba včera, včera jsem dostal třeba tři pokuty od revizora za napadení slovní, fyzické, že a.. teď čekám, co z toho bude a ... Ještě mám podmínky, ty mi končí v lednu, mám dvě podmínky, to mi končí všechno v lednu, a jestli to k tomu přihodíja, nevím no.“*

Respondentka C se o podobných problémech nezmiňuje.

Zmínka o trestu respondenta D zazněla v souvislosti s regulemi a pravidly: (D17): *„ ... žít podle nějakých takových regulí, které bych měl to.. jsem byl taky trestaný a..“*

Respondent E se o potížích se zákonem rozhovořil v souvislosti s občanským průkazem: (E33): *„ ... Já jsem na ňu dostal aj podmínku. Ten druhej borec, bych řekl, jak jsem usnul na té lavce, že mi zebral celej ten baťoh no a kvůliva třem stovkám, já jsem tam měl vyřízený důchod, měl jsem brať důchod sto devadesát tisíc pozpátku.“* (E35): *„A já ho tam škrtil, ještě jsem zaňho dostal podmínku a kdyby tam nebyla ta dobrá předsedkyně a moja dobrá advokátka, myslím jsem šel sedět.“*

5.2.4 Práce - úřad práce

Respondent A shrnuje svoji situaci a postavení na trhu práce takto: (A10*): „Tak já v podstatě řeším už celou dobu, co jsem na ulici to, že marně sháním práci. Ovšem u mě je bohužel ta nevýhoda, že já mám epilepsii a tady mám v podstatě ruku nepoužitel.. tak použitelnou částečně* (na pravé ruce chybí respondentovi palec)*, jo, takže jsem omezený tímhle*

tím, jo, to zas na úřadě práce to nikoho nezajímá, jo, prostě já jsem pro úřady zdravý člověk, jo, epilepsie nikoho nezajímá, jo, jako takže..“ (A11): *„Chodím na úřad práce a to je vlastně jediné, co s tím můžu dělat.“* (A12): *„Tak pokud bych sehnal vůbec nějakou práci, no tak samozřejmě, s tím, že když už bych pracoval, tak bych byl schopný si zaplatit už adekvátní bydlení ... “* A také uvažoval o rekvalifikaci: (A13): *„ ... Chtěl jsem začít nějakou rekvalifikaci, že bych se v pětačtyřiceti letech naučil třeba dělat konečně s počítačem, ale od toho mě zas zrazuje neuroložka díky té epilepsii ... “*

Respondent B se o problematice zaměstnání nezmiňuje.

Respondentka C uvádí úřad práce v souvislosti s výškou sociální podpory: (C12): *„Když si půjdu třeba pro sociální, což znamená, že dostávám těch blbých tisíc korun, protože su vyřazená z pracáku. Mojí chybou samozřejmě, jsem tam nedošla v ten správný den ... “* Co se týká procesu reintegrace, řadí důležitost zaměstnání na druhé místo, po ubytování. Na dotaz, co by dělala po ubytování v některém ze zařízení, odpověděla: (C18): *„No tak našla bych si aspoň nějakou brigádu ... Protože bez peněz já nevím, to nejde.“*

Ztráta zaměstnání se stala jednou z příčin bezdomovectví respondenta D: (D3): *„No já jsem ztratil zaměstnání a taky tím, že mě rodiče vyhodili z bytu ... Takže tady tyto dvě věci.“* D celkově hodnotí svou situaci následovně: (D10): *„No, jsem vedený na úřadě práce, musím si shánět práci a jako vidím to tak, že si musím najít práci. Každopádně tímto směrem ... První najít práci a potom ubytování.“* Strategie reintegračního procesu je u D opačná než u C, ale je třeba mít na paměti, že respondent D bydlí v azylovém domě. (D12): *„Ano, chodím po firmách, ptám se, a zatím nic není. No jako není, když jsem tam, tak většinou oni dají vědět. Dají, že jako zatelefonují a pak se vám neozvou. Takže nevím.“* Respondent má tedy jasný cíl: (D14): *„V co nejbližší době si najít práci a snažit se asi fungovat ze dne na den. Většinou by byla asi ta práce a teprve podle ní bych si mohl zajistit bydlení.“*

Respondent E hovoří stejně jako A o problémech s prací v souvislosti se zdravotním stavem: (E26): *„ ... Já si nemůžu ani hledat prácu, protože já mám zešrubovaný ruky, jak na mě spadl ten výtah.“*

5.2.5 Zdravotní stav

Zdravotní stav patří mezi další překážky v reintegračním procesu lidí bez domova. Jak už bylo u respondenta A uvedeno v kategorii Práce - úřad práce, je jeho postavení na trhu práce zdravotním stavem poznamenáno. (A10): *„ ... že já mám epilepsii a tady v podstatě ruku ... použitelnou částečně ... prostě já sem pro úřady zdravý člověk ... "* (A11): *„ ... pokud sám někde jdu, jo, a zmíním se o tom, že jsem epileptik, tak většinou je mi vpáleno do obličeje, že mají dost zdravých lidí, které nemůžou přijmout a jako bohužel ani na částečný invalidní důchod to není z pohledu posudkového lékaře, takže změněná pracovní schopnost, ta je mi slušně řečeno, víte na co."*

U respondenta B na první pohled žádné zdravotní potíže viditelné nebyly. Sám se však při dotazu na službu, jejíž existenci by ocenil, vyslovil, pro: (B14): *„Konzultace"*. (B15): *„ ... Nějakou ambulantní prostě tu.. no, jak se tomu říká.. léčení nebo něco takového ... Nějaká komunita nebo něco takového."* B má také problémy týkající se zdravotního pojištění: (B22): *„ ... kartičku pojištěnce nemám. A ani nevím, jakou mám pojišťovnu ... "*

Respondentka C ani respondent D se k této problematice nevyslovili.

Zdravotní stav respondenta E nebyl od pohledu vůbec dobrý. Chodil o holích a i tak velmi ztěžka. Výčet svých obtíží občas doplnil obnažením ruky či nohy, na nichž byly patrné známky nezdravého stavu. (E17): *„ ... mám z toho i omrzliny a teď si to máčám na ulici v hypermangánu jo, a dávám si na to dobrou mast... "* (E23): *„ ... Už toho mám po krk za ty roky. Už jsem prochladnutý, nohy mě neslouží, protože pořád mám.. se mi otvírá bercáky. To já pořád hojím ... "* (E26): *„ ... mám zešrubovaný ruky, jak na mě spadl ten výtah. No, mám rozbitý kolena a teď mám otevřený flegmóny ... "* Při vzpomínce na uděle-nou podmínku uvádí: (E35): *„ ... To jsem byl ještě dobrý na nohy. Ne jak dneska ... "* Možné je zde zahrnout i (E37): *„ ... protože já jsem byl na protialkoholické léčebně ... "*

5.2.6 Doklady

V této kategorii se nashromáždily kódy týkající se dokladů, jak občanského průkazu, tak i jiných.

Respondenti A i B shodně prohlásili, že občanský průkaz mají. Respondent B navíc uvedl: (B22): *„ ... kartičku pojištěnce nemám ... "* Jako velký problém to však nevidí:

(B23): *„ ... já vždycky řeknu, že su Všeobecná ... "* Ale souhlasil s tím, že kdyby kartičku pojišťovny měl, bylo by to pro něj lepší.

Respondentka C byla z pohledu této kategorie ve velmi specifické situaci. Během noci jí někdo odcizil tašku s osobními věcmi, včetně všech dokladů: (C10): *„A momentálně, co mě chybí, tak doklady, protože dneska mě ukradli celou tašku s dokladama a se všeckým."* (C13): *„ ... Člověk se probudí a to, co má, poslední věci, tak to mu někdo sebere. Toto už je vrchol všeho.. stačí."*

Respondent D uvedl k otázce dokladů: (D9): *„Jsem si byl vybavit. Mám občanku, rodný list, všechno."*

Respondent E na otázku dokladů odpověděl: (E18): *„Já mám veškeré doklady, kromě občanky a tu mi ztratili v Kroměříži. Měl jsem aj kartu pojištěnce, měl jsem občanku. To mi vyřizovala aj --- tu občanku. Měl jsem všecko a měl jsem to všecko na prsách. Jak vidíte, do dneška to tady mám* (z pod svetru vytahuje kapsičku na doklady - rodný list, registraci z úřadu práce atd.). *Všecko jsem měl ... ale občanka tam není ... protože oni policajti, jak mě odvezli, dali do kapse. Já jsem se ptal toho vrchního šéfa, no a už to tam nebylo. Někdo to má z tych chlapů v kapsi. Oni to tam zapomněli odevzdat. Jináč všecky doklady mám."* Respondent E si je dobře vědom toho, že bez občanského průkazu nemá prakticky přístup k žádným finančním prostředkům a i jiné služby jsou pro něj nedostupné: (E19): *„ ... Už jsem si nemohl vybrat dvě podpory."* (E26): *„Tož to já nemožu bez občanky a bez ničeho něco vyřizovat, když nemám ani peníze. Protože to nejde tak dělat. Kdybych měl občanku, tak bych si vybral ty peníze a všecko možné a už bych šlo něco.. někde něco si najít nebo něco takovýho."* (E28): *„ ... No, a tím pádem jsem skončil, nemůžu si vybrat peníze, nemůžu nic."*

Respondent E přiznává, že absence občanského průkazu, je pro něj v tuto chvíli největší problém, ale dodává: (E27): *„ ... ale mojou chybou to není, je to chybou policajtů ... "* V minulosti už mu pracovnice TPS s vyřizování dokladů totožnosti pomáhala a na otázku, zda si myslí, že by mu pomohla i tentokrát odpověděl: (E31): *„Já myslím, že jo. Ona už mi jednu vyřizovala. A já ji nechcu otravovat znovu, já se za to aj stydím."*

5.3 Postavení respondentů z hlediska volního jednání a fází změny

Všechny výše uvedené kategorie můžeme zaštítit pojmem **Překážky**. Jedná se tedy vlastně o první proměnou našeho výzkumu. Další dvě proměnné - **Postavení respondenta z pohledu volního jednání** a **Postavení respondenta z pohledu fází změny** si představíme, jak již bylo avizováno dříve ve sloučené kategorii, vždy naráz u každého dotazovaného.

Respondent A

Poznámky z transkripce rozhovoru: Respondent A mluvil velmi plynule. Měl relativně bohatou slovní zásobu a neužíval pasivu (pasivního jazyka - „ono se mi přihodilo“). Zdá se, že si je dobře vědom své situace a dalo by se říci, že je vyrovnaný, až relativně spokojený. Přiznává, že si za svůj stav může sám (pil), ale jeho současná situace mu nejspíš nepřijde špatná - nemá potřebu dělat víc, než co dělá celou dobu, po kterou je na ulici. To je, že chodí na pracovní úřad, kde „marně“ shání práci. Chybí mu palec na pravé ruce, má epilepsii a záznam v rejstříku trestů. Z těchto důvodů si moc šancí nedává, ani na rekvalifikaci (kurz práce na PC) - „nedělá si iluze“. Relativně spokojený, není apatický, spíš vyrovnaný, „bere to tak, jak to je“. I když říká, že „si rád vypije“, nezpozoroval jsem na něm vliv alkoholu. Komunikativní, vstřícný, slušně a čistě oděn. Žije v lese, tedy v ústraní, samostatným a soběstačným způsobem života. Pravděpodobně navštívil mobilní kancelář, kvůli potřebě něčeho konkrétního.

Postavení respondenta z pohledu volního jednání: Respondent přiznává, že za vznik jeho bezdomovectví může nadužívání alkoholu. To tedy vedlo ke ztrátě bydlení. Poté, jak sám uvádí, bydlel na ubytovnách, kde nebyl ochotný abstinovat, což vedlo k dalšímu vyloučení. V současné situaci bydlí s kamarádem v lese a dle vlastních slov „to tam mají na slušné úrovni“. S úrovní služeb je spokojený a nenapadá ho žádná varianta nové služby. Práci nemůže najít z důvodů zdravotního stavu, záznamu v rejstříku trestů a věku.

Nabízí se zde myšlenka, že bezdomovectví je pouze vedlejší produkt závislosti na alkoholu (či podobného životního stylu), který nebyl dlouhodobě udržitelný ve společnosti. Mimo ni, v pozici bezdomovce, se kterou je stereotypně statut alkoholika spjat, může ve svém počínání pokračovat.

Postavení respondenta z pohledu fází změny: Respondent nepociťuje potřebu změny; nemluví o ní, a pakliže se na ni řeč dostane, hodnotí ji jako „přechod na lepší“. Na svůj současný stav „je zvyklý“, což může vypovídat o částečné rezignaci, ale svou zdánlivou spokojenost dokládá tvrzením, že „to tam mají na slušné úrovni“. Jedná se tedy spíše o racionalizaci.

Na stejný závěr odkazuje i další fakt. Jedinou možností, jak zlepšit svou situaci, je nalézt zaměstnání, což se respondentovi dlouhodobě nedaří. Pro své nezdary má i odůvodnění: pro výkon zaměstnání, která dříve prováděl, je příliš starý a má záznam v rejstříku trestů, nikde jinde nepochodí z důvodů zdravotních a ze stejných důvodů je nemožná i rekvalifikace, od které ho navíc odrazuje i jeho lékařka.

Dílčí shrnutí: Domnívám se tedy, že z pohledu fází změny se u respondenta A jedná o fázi prekontemplace, konkrétně postoje racionalizujícího - o změně svého stavu neuvažuje (respektive dle něj není možná a toto dokládá jasnými důvody). Jeho spokojenost a vyrovnanost vypovídá o absenci ambivalence, která je nezbytnou součástí navazujících fází. Této fázi by odpovídalo i zařazení dle volního jednání - při neúspěšném hledání zaměstnání u respondenta nedochází k frustraci, protože s jejím nalezením nepočítá. Není ochotný přizpůsobit se pravidlům zařízení, i když by se tím jeho situace mohla zlepšit.

Respondent B

Poznámky z transkripce rozhovoru: Méně sdílný respondent. Po celou dobu rozhovoru na něm bylo patrné napětí a nervozita (na konci rozhovoru byla vidět mírná úleva, čekal asi více otázek). Je si vědom, že za jeho bezdomovectví může konzumace drog a alkoholu. Žije střídavě na ubytovně a na ulici. Má dluhy a svou situaci řeší „ze dne na den.“

Postavení respondenta z pohledu volního jednání: Respondent uvádí, že by potřeboval vyřídit kartičku pojištěnce. Neví, ke které pojišťovně náleží. I když to není ve srovnání s jinými velká překážka (u lékaře vždy uvádí Všeobecnou pojišťovnu), je si vědom toho, že by mu doklad situaci usnadnil. Situaci se snažil řešit a „upsal se“ u terénních pracovníků nejrůznějších pojišťoven, ale k vyřešení ani zpřehlednění situace to nevedlo. Je tu tedy zřejmý motiv, alespoň částečně svou situaci řešit, i rozvaha o metodách, prostředcích a důsledcích, k dosažení cíle nedošlo a respondent dál vnímá situaci jako problém.

Dalším zajímavým projevem volního jednání je také neúspěšný pokus o vyřešení problémů s ubytovnou.

Postavení respondenta z pohledu fází změny: Respondent uvádí, že „nemůže svou situaci změnit“ z důvodů dluhů. Vnímá je tedy jako takřka nepřekonatelnou překážku. Překážek je v jeho případě víc: je si vědom svých problémů se závislostmi, ale vyslovil zájem o skupinovou terapii, problémy s ubytovnou se snaží v jistých chvílích řešit, jindy se jim vyhýbá a spí venku nebo se do ubytovny vkrádá potají, má také dvě podmínky a ví o svém afektivním jednání (způsobeném drogami a alkoholem). Problém s pojištěním se v souvislosti dalších překážek jeví jako ten nejmenší, ale přesto spolu s postojem k řešení situace na ubytovně a situace svých závislostí vypovídá o tom, že respondent o svých problémech ví a částečně se je snaží řešit. Hodnocení situace, nerozhodnost a ambivalence jsou prvky charakteristické pro fázi kontemplace.

Dílčí shrnutí: Domnívám se, že z pohledu fáze změny se respondent nachází ve fázi kontemplace, o překážkách, před kterými stojí, ví, pokouší se je řešit, i když se mu to moc nedaří a svým chováním si způsobuje další komplikace. Pravděpodobně by mu situaci usnadnila léčba závislosti na drogách a alkoholu. I když již léčbu jednou podstoupil, došlo k relapsu, pravděpodobně pod tlakem okolí. Přesto, že je na ulici skoro stejně dlouho jako respondent A, je zde patrný rozdíl v přístupu k řešení jejich situace. U respondenta B je zjevný neklid (snad ambivalence), snaha se se situací ještě „porvat“. Osobně to přičítám nižšímu věku respondenta B a snad i menší míře a množství frustrací, kterým byl doposud vystaven (jakási „mladistvá síla“ odolávat nepřízni).

Vůle ke změně své situace je u respondenta B tedy patrná; v důsledku ambivalence se však často mění její nasměrování k reintegraci a respondent se tak odklání od reintegrační strategie.

Respondentka C

Poznámky z transkripce rozhovoru: Respondentka C byla v průběhu rozhovoru mírně pod vlivem alkoholu (asi 30 minut před rozhovorem jsem ji zahlédl společně s respondentem E popíjet krabicové víno). Rozhovor byl také poznamenán odcizením tašky s doklady a osobními věcmi, které se stalo předešlé noci. Respondentka říká, že je na ulici tři měsíce z důvodů vystěhování pro neplacení nájemného. Ze všech respondentů byla emocionálně nejvýraznější, což lze přičítat více faktorům (žena, podnapilá, okradená).

Postavení respondenta z pohledu volního jednání: Respondentka měla na den, ve kterém byl rozhovor pořízen, naplánovanou schůzku, týkající se možného bydlení. To nepřehodnotila ani po odcizení dokladů. Znala motiv svého chování, a i když k jeho výsledku byla skeptická, byla rozhodnuta to „zkusit".

Podle vlastních slov měla po odcizení věcí „chuť skočit pod vlak", ale rozmyslela si to - „život jde dál". Vzhledem k emočnímu vypětí, které odcizení vyvolalo v důsledku uvědomění si nově vzniklých komplikací, je zřejmé, že respondentka ví, jaká překážka jí nově vznikla. Má ale stále vůli o zlepšení své situace usilovat.

Postavení respondenta z pohledu fází změny: Postavení respondentky C ve fázích změny je dosti specifické a není úplně jednoznačné. Vzhledem k tomu, že respondentka má snahu hledat si bydlení, nabízí se zde fáze akce - uvedení plánu změny v život. Podíváme-li se však na situaci C z pohledu jejího života na ulici, kde je třetí měsíc, zjistíme, že se předtím v postoji změny k bezdomovectví nenacházela ani ve stavu prekontemplace ani kontemplace. Její současný stav (rozhodnutí svou situaci změnit a akce v tomto směru) tedy není výsledkem vzestupného pohybu - ze společenského vyloučení zpět do společnosti - ale naopak, výsledkem sestupného pohybu k sociálnímu vyloučení. Respondentka C se nachází v procesu sociální exkluze a svým chováním se snaží svou situaci zvrátit - zpomalit pád na pomyslné „sociální dno" a zastavit se na některé z příček, „někde na půli cesty". Není tedy typickým představitelem „bezdomovce", na tuto roli se ještě „neaklimatizovala", dosud ji nepřijala, a ve své situaci se ještě pravděpodobně pořádně nezorientovala.

Dílčí shrnutí: U respondenctky C jsou dosud zachovány jisté kompetence, nezbytné pro zvládání životních situací. Má vůli a snahu svou situaci řešit. Nedošlo u ní doposud k „pádu na dno", a proto je stále ještě možné situaci C vhodnými kroky zvrátit. I tak bude sice proces reintegrace náročný, nemusí ale trvat tak dlouho, jako by tomu bylo v případě dlouhodobějšího působení frustrace, neúspěchů, kdy může dojít k rezignaci na situaci a stav.

Z tohoto pohledu je evidentní, že fázemi změny je možné prostupovat i opačným směrem, respektive přesněji - propadávat do nižších fází, po předchozích neúspěších. Tady se dostáváme k cyklickému charakteru změny, kdy v jednotlivých fázích dochází k menším cyklům (jednotlivých drobných změn - úkolů), které poté ovlivňují svým výsledkem celkový cyklus (proces reintegrace - větší změny). Obdobný charakter má i volní jednání: opakovaná frustrace z oblasti jedné potřeby (např. bydlení, hledání si zaměstnání),

vede k celkové frustraci a rezignaci nejen na tuto jednu potřebu, ale na celkovou situaci a dochází tak k regresi na nižší vývojový stupeň.

Respondent D

Poznámky z transkripce rozhovoru: Nenápadný, nevýrazný muž menší postavy. Mluvil velmi tiše, chvílemi až nezřetelně. Jen stěží se rozhovořil. Bez domova je rok. Příčinou jeho bezdomovectví byla ztráta zaměstnání a výměna bytu rodičů, u kterých bydlel. Měnili byt za menší a D zde již nemohl zůstat. V době rozhovoru využíval Noclehárnu na Azylovém domě Samaritán v Otrokovicích a účastnil se zde resocializačního programu, který hodnotí kladně.

Postavení respondenta z pohledu volního jednání: Respondent D má jasnou představu o návaznosti jednotlivých kroků v procesu reintegrace. Aktivně si hledá zaměstnání (úřad práce, ale i pochůzky) a vytrvává, i když ví, že výsledek hledání je nejistý. Je si vědom toho, že mu situaci komplikuju záznam v rejstříku trestů, a že má problémy „žít dle jistých regulí“, ale přesto dodržuje řád noclehárny a účastní se resocializačního programu. Má tedy jasnou představu o cílech, prostředcích i důsledcích svého jednání a v tomto smyslu i jedná, nepodléhá frustraci při nedosažení cíle.

Postavení respondenta z pohledu fází změny: Respondent D se z pohledu fází změny nachází ve fázi akce. Využívá noclehárny, účastní se resocializačního programu, hledá si zaměstnání, vyřídil si potřebné doklady. Jedná tedy v souladu s kroky reintegračního procesu.

Dílčí shrnutí: Respondent D se dobře orientuje ve své situaci a aktivně jedná. Bez domova je rok, i když nějakou dobu už asi ubytovací zařízení využívá.

I tady by se mohlo zdát, že respondentu D se podařilo zachytit na jakémsi mezistupni při „pádu“ ze společnosti, podobně jako se o to snaží respondentka C. U respondenta D je však patrná dobrá orientace v situaci. Je zde možné vycítit, že jeho současný stav, je výsledkem procesu, při kterém již prošel předchozími fázemi. A právě tento průchod má za následek onu dobrou orientaci v situaci a jasný přehled o cílech a metodách.

Respondent E

Poznámky z transkripce rozhovoru: Respondent E byl ze všech respondentů viditelně v nejhorším zdravotním stavu. Co se týká vzhledu, byl také značně zanedbaný. Během rozhovoru byl mírně pod vlivem alkoholu (viz zmínka u respondentky C).

Respondent E je bez domova od roku 1993, kdy přišel o bydlení kvůli exekuci. Za tu dobu, jak sám uvádí, prožil mnohé a pro své okolí, se stal jakýmsi „vzorem". Při zmínce o občanském průkazu se rozpovídal o událostech, které měly zajisté vliv na postoj k jeho současné situaci.

Postavení respondenta z pohledu volního jednání: Z řeči respondenta je patrné, že se již několikrát o zlepšení své situace pokoušel. Alkohol konzumuje, ale dle svých slov „ho nepotřebuje". V minulosti se podrobil protialkoholní léčbě, ale při návratu, kdy měl nastoupit do azylového domu, u něj došlo k relapsu „díky kamarádům". „Kamarádi" stáli i u jeho odchodu z ubytovacího zařízení Červeného kříže, důvodem byl opět alkohol.

Respondent E uvádí, že s pomocí pracovnice TPS se mu podařilo vyřídit zpětné vyplacení důchodu (ve značné výši). O dokumenty potřebné k přístupu k těmto penězům však přišel. Byl okraden jiným bezdomovcem a z následné potyčky s ním, odešel s podmínkou.

V současné době je bez občanského průkazu „za což mohou policisté", kteří mu doklad odebrali při převozu do Kroměříže. Doklad mu zpět vrácen již nebyl. Je si vědom toho, že by mu terénní pracovnice pomohla vyřídit doklad nový, ale dle svých slov „se stydí a nechce otravovat". Ví, že bez občanského průkazu nemá přístup k dávkám, a je tedy bez prostředků. V době rozhovoru, tedy u respondenta E vůle ke změně jeho situace patrná nebyla.

Postavení respondenta z pohledu volního jednání: Z pohledu fází změny se respondent E nachází ve fázi prekontemplace - rezignace na svůj stav. Několik pokusů o zlepšení své situace již absolvoval, ale vždy neúspěšně. O vyřízený doklad totožnosti přišel, ne vlastní chybou. Byl okraden a přišel tak o přístup k penězům. Podrobil se léčbě a byl „kamarády" zlákán zpět k pití, přičemž přišel o možnost dočasného ubytování. Všechny tyto neúspěchy vedly k rezignaci respondenta.

Dílčí shrnutí: Respondent E se nachází ve složité situaci. Překážkou, před kterou v době rozhovoru stál, bylo vyřízení nového dokladu totožnosti. Řešení přitom nebylo nikterak

složité - terénní pracovnice by respondentovi s vyřízením nového dokladu pomohla, jak už to ostatně v minulosti učinila, respondent má navíc všechny ostatní doklady v pořádku. Tím by měl opět přístup k pravidelným dávkám a mohl by začít řešit problematiku bydlení. V tomto mu však brání stud z předešlých neúspěchů. Respondent E na řešení své situaci rezignoval.

Můžeme se teď podívat na rozdíl mezi respondenty A a E. Oba jsou ve fázi prekontemplace. Řešení situace respondenta E se nám nabízí. Je jasné, a každý konkrétní krok by u něj vedl ke konkrétnímu zlepšení. Respondent A o tolik pokusů změnit svou situaci ani neusiloval a má v zásobě přichystány argumenty pro to, proč ke změně jeho situace dojít nemůže a proč se o ni ani nepokouší. Je zde tedy zřejmé, že i když se oba nacházejí ve stejné fázi změny, jejich výchozí pozice a zvolený přístup sociálního pracovníka se bude relativně značně lišit. Zatímco respondenta E se budeme snažit přesvědčit o tom, že vyřízením občanského průkazu se jeho situace výrazně zlepší a pomůžeme mu s překonáním překážky, aby ho její překonání motivovalo, u respondenta A se musíme zaměřit na zjištění, proč o změnu neusiluje (např. zda by jeho ego ranilo přiznání si, že jeho stav není výsledkem svobodného rozhodnutí, ale výsledkem sociálního selhání či závislosti na alkoholu).

5.4 Schéma „sociální propasti“

Schéma na následující straně vzniklo spojením schémat již dříve uvedených v praktické části práce. Jedná se o jakýsi model propadu na společenské dno a zároveň model reintegračního procesu, pracovně nazvaný jako **„sociální propast“.** Je vyjádřením fází změny v reintegračním procesu s naznačenými možnostmi ubytovacích zařízení, tak jak by jimi mohli procházet lidé bez domova nacházející se na konkrétní úrovni změny.

Na jedné straně zde vidíme dvě varianty možného „sestupu“ - náhlou a postupnou. Na straně druhé je zde pouze jedna cesta směrem nahoru, na konci které navíc hrozí relaps. Cesta vzhůru je ztížena překážkami, frustrací a neúspěchy, které působí jako gravitace. Naopak směrem vzhůru působí síla motivů, stimulace a od fáze rozhodnutí také vůle nasměrovaná k reintegraci (ve fázi kontemplace je nasměrování vůle k reintegračnímu procesu ještě nestálé).

Obr. 7. Sociální propast:

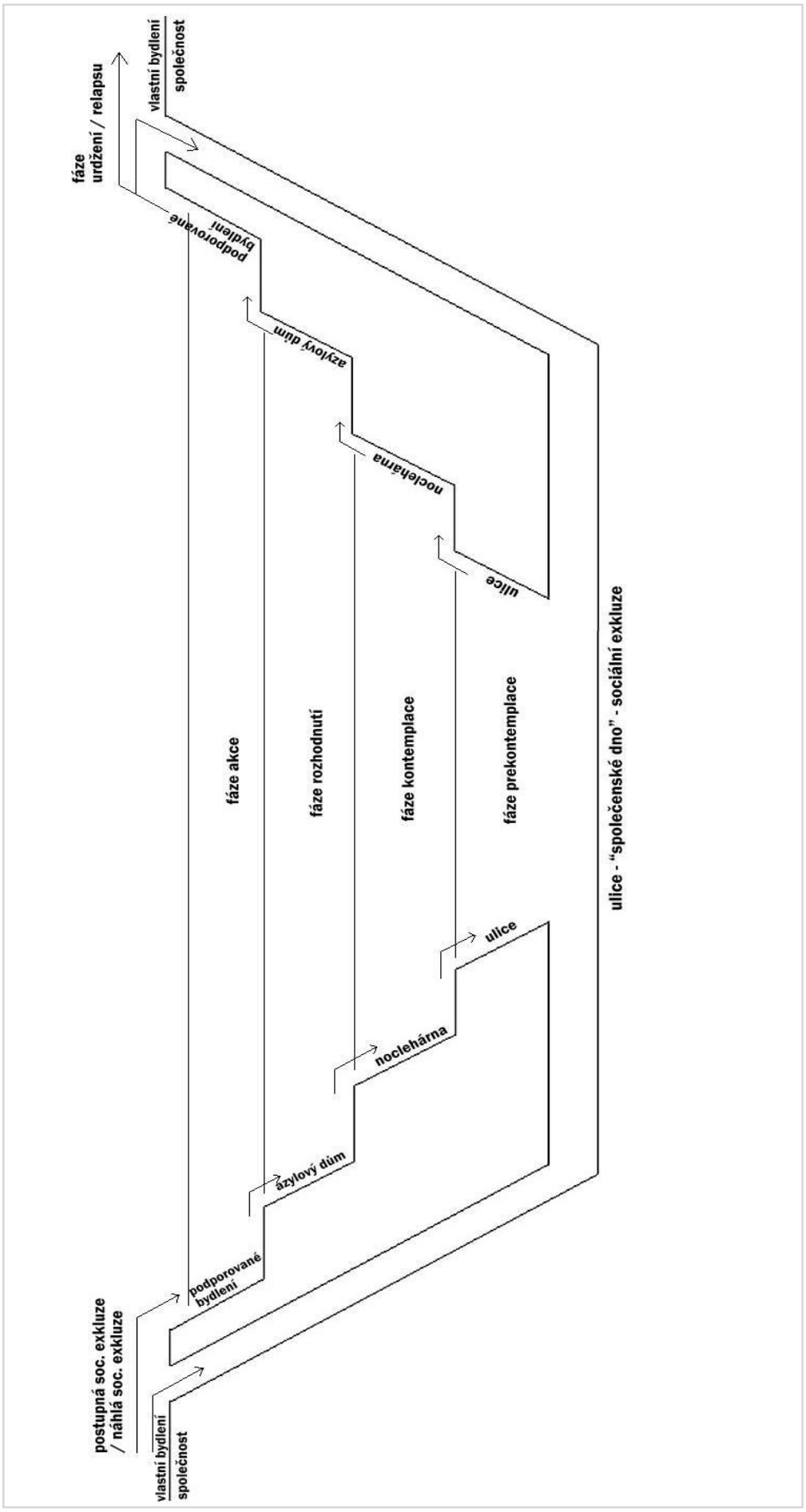
postupná soc. exkluze
/ náhlá soc. exkluze
vlastní bydlení
společnost
podporované bydlení
azylový dům
noclehárna
ulice
ulice - "společenské dno" - sociální exkluze
fáze akce
fáze rozhodnutí
fáze kontemplace
fáze prekontemplace
ulice
noclehárna
azylový dům
podporované bydlení
fáze
urdžení / relapsu
vlastní bydlení
společnost

6 SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMU

Ve výzkumné části naší práce, jsme pátrali po tom, zda je možné spatřovat u lidí bez domova vůli k reintegraci zpět do společnosti, zda má na tuto vůli vliv délka pobytu na ulici a zda je možné sledovat mechanismy vůli protichůdné.

Abychom mohli s vůlí lépe manipulovat a zasadili ji do kontextu reintegrace, spojili jsme volní jednání s fázemi změny, které popisují postavení respondentů vzhledem k situaci, ve které se nacházejí a vlastně tak dělí proces bezdomovectví (nebo pokus o změnu tohoto stavu) do několika fází. Takto je možno lépe vnímat a chápat vůli v konkrétních fázích změny, protože míra volního jednání a určité fáze změny jsou na sobě závislé a jsou sobě komplementární. (Abychom dosáhli určité fáze změny, je zapotřebí jistá míra vůle a naopak, abychom mohli dosáhnout určité úrovně vůle, musíme být v určité fázi změny.)

Z rozboru shromážděného materiálu vzešly tedy tři kategorie výsledných informací. Informace o postavení jednotlivého respondenta v procesu změny jeho situace, informace o míře a nasměrování vůle v jeho současné situaci vzhledem k fázi změny a informace o překážkách, životních situacích či problémech, se kterými se respondenti potýkají a vůči kterým je vlastně možné vůli a fázi změny pozorovat. Pokud bychom výzkumný materiál nezískali z postoje respondenta k problému, nebylo by pravděpodobně možné získat přehled o jeho volním jednání. Z tohoto hlediska se tedy zaměření výzkumných otázek na „překážky“ jeví jako správné a pro získání relevantních informací o vůli nezbytné.

Z rozboru materiálů je tedy možné vyslovit tyto závěry k jednotlivým respondentům:

Respondent A - z pohledu fází změny se nachází ve fázi prekontemplace (racionalizace) - o změně svého stavu neuvažuje; vůle ke změně u něj tedy patrná není (vůle je zaměřena jiným směrem)

Respondent B - z pohledu fází změny se nachází ve fázi kontemplace, je u něj patrná ambivalence, o změně svého stavu uvažuje; z těchto důvodů u něj vůle ke změně patrná je, není však ještě trvalá (právě z důvodů ambivalence)

Respondentka C - z pohledu fází změny se nachází ve fázi akce, tato fáze je však výsledkem procesu společenské exkluze, ne výsledkem procesu reintegrace (respondentka C dosud nepřijala „statut bezdomovce“ jako výchozí pozici svého stavu - je vyčleněna ze spo-

lečnosti, ale zatím se neztotožňuje s pozicí bezdomovce); její volní kompetence jsou dosud zachovány a vůle ke změně je patrná

Respondent D - z pohledu fází změny se nachází ve fázi akce, svou situaci se snaží řešit; vůle ke změně je u něj patrná

Respondent E - z pohledu fází změny se nachází ve fázi prekontemplace (rezignace) - na snahu o změnu svého stavu rezignoval; vůle ke změně u něj tedy patrná není (vůle je značně oslabena a zaměřena jiným směrem)

Z výsledků lze tedy usoudit, že míru vůle u lidí bez domova zjistit lze. Žádný přímý, protichůdný mechanismus vůle se výzkumem zachytit nepodařilo. Z charakteristiky vůle (jak bylo uvedeno ve shrnutí teoretické části) je možné usoudit, že takovýto mechanismus přímo proti vůli, při její absenci u respondenta působit nemusí. Vůle je člověku vlastní a v jisté míře s ní tedy zachází každý z nás. Z našeho pohledu je důležité nasměrování vůle směrem k reintegračnímu procesu. V případě, že vůle takto zaměřena není, neznamená to, že by neexistovala, ale je pouze orientována jinam (na jiné procesy, jiné cíle apod.).

Vliv délky pobytu na ulici na vůli (tedy její míru a nasměrování) lidí bez domova se jednoznačně prokázat nepovedlo. Zatímco výsledky u respondentů D, E a respondentky C by nasvědčovaly tomu, že čím je pobyt na ulici kratší, tím vyšší je šance na opětovné zařazení do společnosti (volní kompetence jsou zachovány) a vůle návratu do společnosti tedy časem slábne (E je na ulici 19 let a na svou situaci rezignoval, D je na ulici rok a C tři měsíce, oba se snaží svou situaci řešit.), výsledky u respondentů A a B jsou rozdílné, i když jsou na ulici přibližně stejně dlouhou dobu. Rozdílný je v jejich případě věk, což by mohl být společně s frustrační tolerancí rozhodující faktor (oba jsou na ulici skoro 10 let, A o změně neuvažuje, u B je snaha patrná, i když nejsou její projevy soustavné).

V případě respondentky C se nám podařilo zachytit situaci sociální exkluze. Při rozhovoru s respondentkou byla patrná nezařazenost a ne příliš dobrá orientace v její situaci. To lze přičítat právě délce pobytu na ulici (respondentka byla v době rozhovoru na ulici třetí měsíc). Reintegrační proces a sociální exkluze jsou si navzájem protichůdné. Můžeme tedy hovořit o prostupování fázemi změny opačným směrem - propadávání fázemi. Na konci tohoto procesu propadávání je fáze prekontemplace, a tedy jakési pomyslné dno, kdy člověk svou situaci chápe jako konečnou a definitivní (z pohledu fází změny toto přesvědčení samozřejmě definitivní není). Odtud se poté rozbíhá proces reintegrace. Je možné se

při procesu propadávání zachytit na určité úrovni a nepropadnout až na ono dno. To si ale vyžaduje vhodné prostředí a dobrou orientaci člověka ve své situaci a jisté spektrum životních kompetencí, díky kterým člověk nevyčkává (např. na pomoc druhých nebo že se jeho situace vyřeší sama), ale jedná aktivně sám.

Domnívám se, že pro toto zachycení, stejně jako pro i jiné rozhodnutí k řešení situace bezdomovectví, je nezbytné bezdomovectví přijmout jako fakt a jako výchozí pozici. Pokud si člověk nepřipustí své sociální selhání, nemůže úspěšně usilovat o reintegraci, ale setrvává v bezdomovectví jako v definitivní neměnné pozici. Jen když si člověk uvědomí, že bezdomovectví není neměnný osud, ale výsledek konkrétních selhání, může se o zlepšení své situace snažit efektivně. Člověk žijící ve společnosti vnímá sebe sama v procesech, kterých je součástí, určitým způsobem. Pokud se však dostane mimo společnost, musí své vnímání sebe sama přehodnotit, protože jeho naučené vzorce chování jsou mimo tuto společnost nefunkční. Je nutné se na své bezdomovectví dívat z pohledu člověka bez domova, ne z pohledu člověka, který přišel o bydlení.

ZÁVĚR

Oblastí této práce byla vůle lidí bez domova k reintegraci zpět do společnosti. Kladli jsme si za cíl zjistit, zda je možné sledovat vůli jako mechanismus podílející se na reintegraci jedince. Otázkou také bylo, zda má na tuto vůli vliv délka pobytu jedince na ulici.

Teoretická část práce obsahuje východiska a pojmové ukotvení práce. Kapitoly z oblasti bezdomovectví mají za cíl seznámit nás s osobností člověka na ulici a se změnami v jeho osobnosti, které u něj v důsledku procesu bezdomovectví probíhají. Kapitoly z oblasti reintegrace nás mají seznámit s problematikou vůle a volního jednání, s teorií fází změny i s reintegračním postupem, právě z pohledu těchto fází.

Praktická část práce se skládá z popisu výchozí výzkumné strategie a výzkumu samotného. Charakteristika jednotlivých respondentů z pohledu našeho výzkumu byla provedena na základě kategorizace pojmů vzešlých z otevřeného kódování a jejich interpretace. Jednak v klasické kategorii a také v charakteristikách z pohledu vůle a fází změny. Ty byly rozčleněny vždy zvlášť ke konkrétnímu respondentovi tak, aby nedocházelo ke zbytečnému tříštění informací do více kategorií a interpretace výsledků byla celistvá a lépe srozumitelná. Výsledky výzkumu jsou následně shrnuty vzhledem k výzkumným otázkám v závěru kapitoly.

Tato bakalářská práce by měla být přínosem především pro zájemce o problematiku fenoménu bezdomovectví jako sociálního procesu. Tak byla ostatně i koncipována. Má zachycovat postavení člověka bez domova jako součást procesu bezdomovectví. Vůle v tomto procesu hraje významnou roli spolu s dalšími faktory, jako je motivace, frustrační tolerance jedince, „životní kompetence“ a další. Z tohoto pohledu se jeví fenomén bezdomovectví jako oblast ne příliš probádaná. Ale právě přístupy či pohledy oborů psychologie a personálního managementu by mohly do této problematiky vnést nové poznatky, protože právě ony se snaží o pochopení a následně o usměrnění lidského chování určitým směrem. Zde se rýsují nové možnosti výzkumu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

[1] COVEY, Stephen R., 1989. *7 návyků vůdčích osobností pro úspěšný a harmonický život: návrat etiky charakteru.* Praha: Pragma. ISBN 80-85213-41-9.

[2] ČAČKA, Otto, 2002. *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika.* 3. opravené vyd. Brno: Doplněk. ISBN 1081-218-2002.

[3] DiCLEMENTE, Carlo C., 2004. Motivační rozhovory a fáze změny. In: MILLER, William R. a Stephen ROLLNICK. *Motivační rozhovory*: *příprava lidí ke změně závislého chování*. Tišnov: SCAN. ISBN 80-86620-09-3.

[4] FOREJT, Jakub, 2003. Prevence bezdomovectví. In: *Příklady nejlepší praxe v boji proti bezdomovectví.* Praha: FEANTSA. ISBN 80-86451-05-4.

[5] HRADECKÝ, Ilja a Vlastimila HRADECKÁ, 1996. *Bezdomovectví - extrémní vyloučení.* Praha: Naděje. ISBN 80-902292-0-4. Dostupné také z: http://aleph.vkol.cz/F/XSXHTJL9Q64E5TD7E8JKJ6BGS51NPK8HNIAJCECU9EHHP881MX-55309?func=full-set-set&set_number=005978&set_entry=000008&format=999

[6] JUKLOVÁ, Kateřina, 2007. *Psychologie osobnosti.* 3. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7041-861-1.

[7] MATOUŠEK, Oldřich, 2008. *Slovník sociální práce*. 2. přeprac. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-368-0.

[8] MATOUŠEK, Oldřich et al., 2005. *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál. 80-7367-002-X.

[9] NAKONEČNÝ, Milan, 1995. *Psychologie osobnosti.* Praha: Academia. ISBN 80-200-0525-0.

[10] NAKONEČNÝ, Milan, 1997a. *Encyklopedie obecné psychologie.* Praha: Academia. ISBN 80-200-0625-7.

[11] NAKONEČNÝ, Milan, 1997b. *Motivace lidského chování.* Praha: Academia. ISBN 80-200-0592-7.

[12] PRŮDKOVÁ, Táňa a Přemysl NOVOTNÝ, 2008. *Bezdomovectví.* Praha: Triton. ISBN 978-80-7387-100-0.

[13] ŘÍČAN, Pavel, 1973. *Psychologie osobnosti.* Praha: Orbis. ISBN 11-091-73.

[14] VÁGNEROVÁ, Marie, 2004a. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-802-3.

[15] VÁGNEROVÁ, Marie, 2004b. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0841-3.

[16] VODÁČEK, Leo a Oľga VODÁČKOVÁ, 2006. *Moderní management v teorii a praxi.* Praha: Management Press. ISBN 80-7261-143-7.

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

CHAO Charita sv. Anežky Otrokovice

TPS Terénní program Samarián

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1. Model impulzivního chování a volní regulace jednání.....20
Obr. 2. Struktura volního jednání.....21
Obr. 3. Schéma volního jednání.....22
Obr. 4. Pyramida potřeb.....30
Obr. 5. Fáze změny.....34
Obr. 6. Cesta zpět.....36
Obr. 7. Sociální propast.....62

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha P I: Transkripce rozhovoru s respondentem A

PŘÍLOHA P I: TRANSKRIPCE ROZHOVORU S RESPONDENTEM A

Vysvětlivky: .. - krátká pauza

... - delší pauza, odmlčení se

Respondent A

Ještě se teda na začátek zeptám, abych to tam měl, souhlasíte s tím, že to budu nahrávat?

A1 - Ano.

Je to naprosto anonymní, jenom abych to přepsal. Chtěl jsem se zeptat: Jak dlouho žijete na ulici?

A2 - No, už to bude skoro deset let.

Už to bude deset let? A zkuste mně v nějakých bodech nebo ve zkratce říct, jak jste se dostal na ulici?

A3 - V podstatě vlastní vinou jsem přišel o bydlení, protože, teď už si to dokážu dokonce i přiznat, jo, že před těma deseti rokama jsem teda opravdu ne pil, ale chlastal. Takže jsem neměl na nájem, byl jsem vystěhovaný no a z toho to celé vzniklo. Posléze jsem bydlel tady na těch pár ubytovnách na Samaritánu a tak. Zas nejsem typ člověka, který je ochotný každý večer foukat do trubičky nebo.. rád si vypiju a cítím se tím dost omezený, jako když někde si mám platit bydlení, že ještě musím dýchat. Když nadýchám tak za to dostanu samozřejmě sankci a proto jsem si vybral právě tady toto bydlení venku. No a…

Takže říkáte, že jste bydlel někde v azylovém domě?

A4 - Ano. I tady ve Zlíně i v Otrokovicích, ale tam je to vždycky na určitou dobu a musí vám potom to vedení vlastně tu smlouvu o něco prodloužit nebo musíte, nevim jestli to takhle ještě funguje stále, tři měsíce byt venku, pak se tam můžete zas na rok vrátit, takže…

A teďka v současné době kromě tady té služby - terénního programu - využíváte ještě něco? Třeba v Otrokovicích je seďárna nebo…

A5 - Ne ne ne ne, my právě tam to bydlení s tím kolegou v tom lese jak máme, my už to máme v uvozovkách na takové úrovni, že bych nešel nikam, právě proto, že cítím docela nějakou diskriminaci nebo cítím se omezený tím prostě; abstinent ze mě nikdy nebude a nevim, proč když si dám někde jedno dvě piva, bych pak musel někde dvě hodiny chodit, aby to ze mě nedej bože eště vyšlo, abych nenadýchal.

Uhmm. Vidíte třeba někde nějakou službu, která by pro Vás byla přínosná, která třeba ještě neexistuje, kterou byste ocenil, kdyby vznikla?

A6 - Jako myslíte konkrétně pro nás, jako třeba co jsme na ulici a tak?

No.

A7 - Nevim, momentálně mě nic nenapadá, protože jak ten Samaritán v Otrokovicích, tak i tady ten Červený kříž.. v podstatě že tam jde v prvé řadě aspoň, z mého pohledu, o tu hygienu, že si člověk může ty věci nějaké oprat, že funguje na Vršavě funguje ten charitní šatník, takže tam člověk nějaký ty věci sežene, protože z těch dvou tisíc, co člověk dostane, respektive dvanáct set na hotovosti a devět set ve stravenkách, tak z toho se moc nakupovat nedá. To je tak na to jídlo, takže momentálně, co se týče mě, tak já jsem v celku tady s těmi službami spokojenej.

A teďka máte doklady, v současné době? Občanku a tak.

A8 - Třeba na hlavu jo?

Ne, jenom jako…

A9 - Jo, občanku mám, dělám si srandu. (smích)

Máte nějaké plány ohledně budoucnosti, třeba teďka co Vás nejvíc trápí, co řešíte nějaké problémy nebo takhle?

A10 - Tak já v podstatě řeším už celou dobu, co jsem na ulici to, že marně sháním práci. Ovšem u mě to je bohužel je ta nevýhoda, že já mám epilepsii a tady mám v podstatě ruku nepoužitel.. tak použitelnou částečně (na pravé ruce chybí respondentovi palec - pozn. autora)**, jo takže jsem omezený tímhletím, jo, to zas na úřadě práce to nikoho nezajímá, jo, prostě já jsem pro úřady zdravý člověk, jo, epilepsie nikoho nezajímá, jo, jako takže…**

Takže chodíte na úřad práce…

A11 - Chodím na úřad práce a to je vlastně jediné, co s tím můžu dělat. Protože, pokud sám někde jdu, jo, a zmíním se o tom, že jsem epileptik, tak většinou je mi vpáleno do obličeje, že mají dost zdravých lidí, které nemůžou přijmout a jako bohužel ani na částečný invalidní důchod to není z pohledu posudkového lékaře, takže změněná pracovní schopnost, ta je mi slušně řečeno, víte na co.

Jo, vím… Kdyby se Vám třeba podařilo sehnat nějakou práci, tak co byste potom viděl, jako takový další cíl?

A12 - Tak pokud bych sehnal vůbec nějakou práci, no tak samozřejmě, s tím že když už bych pracoval, tak bych byl schopný si zaplatit už adekvátní bydlení, aspoň nějakou tu garsonku do pronájmu nebo tak. Prostě, začít trošku žít, jako v uvozovkách normální člověk. Je to takové, říkám já už za ty roky jsem zvyklej jo, takže já už bych šel v podstatě jenom do lepšího. No ale, jediné co vidím sehnat práci prostě, abych byl nějak finančně ohodnocen, abych si mohl zaplatit v podstatě normální bydlení a trošku se zas začít pohybovat někde jinde než se pohybuju teď.

Myslíte, že to třeba jako klapne? Teďka někdy nebo třeba rok? Že se Vám podaří sehnat nějakou práci?

A13 - No s tou prací pro mě jako pro chlapa, který má pětačtyřicet roků, tak já jsem teda celý život vesměs dělal buď v hospodě, nebo u bezpečnostních agentur. Bohužel, že nemám čistý rejstřík, tak k agenturám jít nemůžu a jako hospodského mě vesměs všude řeknou, že už su moc starý, že mají mladý kolektiv, takže s tím už si taky žádné iluze nedělám. Nevim, nevim. Chtěl jsem začít nějakou rekvalifikace, že bych se v pětačtyřiceti letech naučil třeba dělat konečně s počítačem, ale od toho mě zas zrazuje neuroložka díky té epilepsii, že je to v podstatě to samé co televize, jo, a na televizi bych se měl dívat vždycky tak třeba půl hodiny a pak půl hodiny pauza. No, a když bych měl něco dělat s počítačem, tak nemůžu půl hodiny dělat a půl hodiny si dat pauzu, to musím prostě udělat svoje. Je to takové… takové jaké to je.

Tak jo, mě to asi stačí.

A14 - Jestli vám to pomohlo…

Jestli nemáte třeba ještě něco, co byste tak mimo chtěl říct nebo…

A15 - Momentálně nevím, nevím… V podstatě, že už su opravdu hodně dlouho na té ulici, tak to co tady vlastně poskytuje i ta Charita i ten Červený kříž, tak si myslím, že to je tak dostatečné, jo…

Dobře

A16 - Jo?

Jo. Děkuju Vám.

A17 - Jo, není zač. Nashle.

Na shledanou.